

Nova vjerska povijest - na primjeru odnosa prema vješticama u Europi od 15. do 17. stoljeća

Vonić, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:498657>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI STUDIJ: Povijest – hrvatski jezik i književnost

Maja Vonić

**Nova vjerska povijest – na primjeru odnosa prema vješticama
u Europi od 15. do 17. stoljeća**

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Jasna Šimić

Komentorica: dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2011.

SAŽETAK

Nova vjerska povijest pristup je proučavanju vjerske povijesti koji nastoji rekonstruirati svakodnevni život običnog kršćanina prošlih vremena. Budući da je u prošlosti bilo rašireno vjerovanje u postojanje ljudi s magičnim moćima, odnosno vjerovanje u vještice, to je postalo jednim od problemskih područja nove vjerske povijesti. Istražujući vjerovanje u vještice, samo definiranje pojma vještica i odnos prema vješticama, nova vjerska povijest nastoji upoznati mentalitet tadašnjih ljudi, njihove strahove i načine na koji se oni bore protiv njih. Ovaj rad bavi se upravo vjerovanjima u vještice u 15., 16. i 17. stoljeću tako što objašnjava demonološki koncept čarobnjaštva koji je nastao povezivanjem elemenata narodnog vjerovanja i teoloških tvrdnja o vješticama kao Sotoninim pomoćnicima i slugama. Tako oblikovana slika vještica temeljila se na pet osnovnih elemenata: ugovor s vragom, masovni sastanci vještica nazvani sabat, let na sabat, maleficij i spolni odnos vještica s vragom i demonima. Spomenuti se koncept počeo razvijati u 15. stoljeću i učvrstio je te proširio vjerovanje u stvarnost čarobnjačkih pojava i postojanje vještica. Nestašica, glad, ratovi i vjerska nesigurnost stvorili su plodno tlo za učvršćivanje tih vjerovanja i njihovo širenje te su dali opravdanje progonu vještica. Vještice su postale savršeni krivci za događaje na koje se nije moglo utjecati i čiji uzrok nije bio poznat. Usmjerujući svoju pozornost na proučavanje vjerovanja u vještice koje se temeljilo na pučkim, pretkršćanskim vjerovanjima i teološkim tvrdnjama, nova je vjerska povijest stvorila potpuniju sliku vjerskog života običnih kršćana u prošlosti.

KLJUČNE RIJEČI: nova vjerska povijest, vještica, maleficij, ugovor s vragom, sabat, suđenja vješticama

SADRŽAJ:

SAŽETAK.	2
1. UVOD.	4
2. NOVA VJERSKA POVIJEST.	6
3. POJAM VJEŠTICA.	9
4. MALEFICIJ.	11
4.1. SREDSTVA ZA NANOŠENJE MALEFICIJA	11
4.2. VRSTE MALEFICIJA.	13
4.2.1. Nanošenje zla ljudima i životinjama.	13
4.2.2. Upravljanje meteorološkim prilikama.	16
4.3. MALEFICIJ I DRUŠTVO.	18
5. TEOLOŠKO POIMANJE VJEŠTICA I NOVI KONCEPT ČAROBNJAŠTVA.	21
5.1. ŠIRENJE NOVOG KONCEPTA ČAROBNJAŠTVA.	22
5.2. UGOVOR S VRAGOM.	24
5.3. SABAT I LET NA SABAT.	26
5.4. SPOLNI ODNOS S VRAGOM.	29
5.5. HEREZA VJEŠTICA.	30
6. PROGONI I SUĐENJA VJEŠTICAMA.	31
6.1. KRONOLOGIJA PROGONA VJEŠTICA.	32
6.2. TKO SUDI VJEŠTICAMA?..	34
6.3. TIJEK SUDSKOG POSTUPKA.	35
6.4. TORTURA.	38
6.5. SOCIJALNA I SPOLNA SLIKA PROGONA VJEŠTICA.	41
7. ZAKLJUČAK.	44
8. POPIS PRILOGA.	46
9. POPIS LITERATURE.	47

1. UVOD

U radu se govori o pojmu čarobnjaštva, odnosno vještica koji se počeo oblikovati u 15. stoljeću spajanjem elemenata narodnog vjerovanja i vjerovanja crkvene i svjetovne elite koja su oblikovali teolozi i autori demonološke literature. Objašnjavanjem elemenata koji su činili taj novi koncept čarobnjaštva nastoje se prikazati vjerovanja ljudi tadašnjeg doba te kako su se oni odnosili prema ljudima koje su smatrali vješticama. Cilj je rada opisati kakve su moći pridavane vješticama, zašto su ljudi vjerovali u njihovo postojanje i zašto su ih progonili. Rad obuhvaća razdoblje od 15. do 17. stoljeća budući da se u 15. stoljeću počeo oblikovati novi, složen pojam čarobnjaštva i vještica koji je doveo do velikih progona u 16. i 17. stoljeću. Prostorno se bavi područjem Europe izuzev jugoistočnog dijela koji je bio pod Osmanskim Carstvom.

Nakon ovog uvodnog izlaganja, dolazi poglavlje u kojem se govori o novoj vjerskoj povijesti. Objašnjava se što je to nova vjerska povijest, navode se neka od novih područja istraživanja što ih ona otvara, izvori kojima se koristi i njezinoj vezi s drugim znanostima, prije svega sa sociologijom i psihologijom. Nakon tog teorijskog poglavlja, slijedi glavni dio rada. Prvo je na redu kratko poglavlje u kojemu se u kratkim crtama navodi glavna razlika između narodnog vjerovanja u vještice i elemenata koji su činili jezgru vjerovanja crkvene i svjetovne elite. Spominje se da su se ti elementi u 15. stoljeću počeli spajati i tako oblikovati složen koncept vještice i čarobnjaštva. U dvama poglavljima koji slijede detaljno se objašnjava pet glavnih elemenata tog koncepta. Razlog zašto su ti elementi podijeljeni u dva poglavlja jest taj što je jedan imao dugu tradiciju u narodnom vjerovanju u vještice, a ostala četiri su nastala u krilu crkve. Stoga je četvrto poglavlje posvećeno štetama koje čine vještice, odnosno maleficiju koji je dugo vremena bio glavni element narodnog poimanja vještica. Opisuju se sredstva za nanošenja maleficija, najvažnije vrste maleficija i maleficij kao društveni fenomen. Peto poglavlje objašnjava elemente vjerovanja u vještice koji su se razvili u crkvenim krugovima, djelovanjem teologa i demonoloških pisaca. Riječ je o ugovoru s vragom, sabatu, letenju na sabat i spolnom odnosu s vragom. Prije detaljnijeg objašnjenja svakog od tih elemenata, opisuju se različiti načini na koji su se ti oni širili vertikalno i horizontalno. U posljednjem podnaslovu petog poglavlja govori se o crkvenom stajalištu o vješticama kao najgoroj vrsti hereze.

Šesto poglavlje posvećeno je progonima i suđenjima vještica. Opisuju se okolnosti koje su stvorile plodno tlo za vjerovanja u postojanje vještica i strah od njihovih moći. Poglavlje donosi i kronološki prikaz progona u Europi, vrste sudova koji su sudili vješticama, tijekom

sudskog postupka i upotrebu torture. U podnaslovu *Socijalna i spolna slika progona* nastoji se objasniti zašto su baš žene, uglavnom, bile te koje su osuđivane kao vještice.

U radu se nalazi nekoliko slikovnih priloga koji prikazuju onodobne vizualne predodžbe vještica, dok prilozi u poglavlji o torturi omogućavaju bolje razumijevanje pojedinih načina mučenja.

Pri pisanju ovog rada koristila sam domaću i stranu literaturu povezana s ovom problematikom. Prije svega djelo Vladimira Bayera koje donosi zapise sa suđenja vješticama i ulomke iz demonološke literature toga vremena. Zatim *Malleus maleficarum*, djelo dvojice dominikanaca koji su detaljno opisali i objasnili svaku pojedinost vezanu uz vještice pozivajući se na Bibliju, djela sv. Augustina i skolastičara te vlastito iskustvo u progonima vještica. Od strane literature posebno mi je pomogla opširna enciklopedija o vješticama. Riječ je o djelu *Encyclopedia of Witchcraft* čiji je urednik Richard Golden. Tu su još i članci iz časopisa *Magic*, *Ritual and Witchcraft* te iz drugih povijesnih časopisa.

Proučavanje vjerovanja u vještice i progona vještica složen je i opsežan problem koji otvara vrata brojnim istraživanjima. U ovom sam se radu stoga fokusirala samo na osnovne elemente koncepta vještice, koji se razvio na prijelazu između srednjeg i novog vijeka, na razloge i okolnosti koji su naveli ljude da vjeruju u njihovo postojanje i da ih progone. Proučavanje vještica, odnosno vjerovanja u njih važno je jer nam daje uvid u strahove ljudi i načine na koji su se oni nosili s nesrećama koje su ih pogađale.

2. NOVA VJERSKA POVIJEST

Dugo je vremena u središtu zanimanja povjesničara bila politička i vojna povijest, tzv. događajna povijest. Razvojem novih znanstvenih disciplina dio je povjesničara počeo kritizirati tu tradicionalističku povijesti zahtjevajući „novu historiju“ koja bi osim povijest uključivala metode i predmete drugih društvene znanosti, posebno sociologije.¹

Poticaj za „novu historiju“ došao je prije svega od strane francuskih povjesničara okupljenih oko časopisa *Annales* te se osnivači tog časopisa, francuski povjesničari Lucien Febvre i Marc Bloch, smatraju očevima osnivačima „nove historije“. Anali su bili važni za oblikovanje novog smjera u historiografiji zbog naglašavanja potrebe za interdisciplinarnosti, što je otvorilo vrata novim područjima istraživanja kojima su se do tada uglavnom bavile druge društvene znanosti. Povjesničari se tada okreću sociologiji, geografiji, ekonomiji, kolektivnoj psihologiji, lingvistici i drugim znanstvenim disciplinama nastojeći obuhvatiti što više aspekata ljudskog života u prošlosti i ne ograničiti se samo na povijest ratova, diplomacije i velikih ličnosti.² Ta „nova historija“ proširila se iz Francuske u druge zemlje i danas obuhvaća različita strujanja čija je zajednička karakteristika interdisciplinarnost, novi pristupi istraživanju, specijalizacija i otvaranje novih tema istraživanja.³

Nova vjerska povijest jedan je od brojnih pravaca spomenute „nove historije“. Dugo se vremena vjerska povijest bavila proučavanjem papa, svetaca, čuvenih crkvenih ličnosti, teoloških rasprava i odnosa pape i svjetovnih vladara. Obični vjernici i njihove vjerske navike ostale su u sjeni velikih ličnosti i bili su na marginama povijesti religije. Upoznati se s običnim vjernikom prošlih vremena, istražiti u kojoj se mjeri on pridržavao vjerskih običaja i kako je prakticirao vjeru, cilj je nove vjerske povijesti.⁴

Na postavljanje tih novih ciljeva i istraživačkih problema možda je najveći utjecaj imala sociologija, posebno Emil Durkheim koji religiji pristupa kao društvenom fenomenu. Značajan je doprinos dao i Gabriel Le Bras svojim pozivom na proučavanje posrednih i neposrednih utjecaja na „dekrizacijaciju“ njemu suvremene Francuske. La Bras je naglasio važnost statistike i kvantitativne metode pri proučavanju stanja katoličanstva u prošlosti.⁵

¹ Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb, 1996., 211.

² Isto, str. 212.

³ Isto, str. 237.

⁴ Delimo, Žan, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, Prosveta, Novi Sad, 1993., str. 224.

⁵ Božić Bogović, Dubravka, *Bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija od Bečkog rata do Požarevačkog mira (1683.-1718.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2009., str. 4.-5.

Interdisciplinarno povezivanje povijesti religije i sociologije dovelo je do proširenja problemskih usmjerenja. Istraživanje se usmjerilo na proučavanje vjerskih grupa budući da su religijske predodžbe izrasle iz društva te da i same na njega utječu. Predodžbe nevidljivih svjetova, raja i pakla, često se izražavaju kroz slike i druge umjetničke oblike te se njihovim proučavanjem vjerska povijest povezuje s povješću umjetnosti i sociologijom umjetnosti.⁶

Velika se pozornost daje i proučavanju različitih vjerskih obreda (krštenje, krizma, pokora itd.) i načina izražavanja vjerskih osjećaja. Nastoji se napraviti popis različitih načina izražavanja vjere, definirati stavove ljudi tijekom molitve i rekonstruirati mentalitet prošlih vremena pri čemu se treba osloniti na kolektivnu psihologiju.⁷ Historija vjerskih mentaliteta nastoji istražiti cjelokupni religijski uvjetovani materijalni i duhovni život ljudi što otvara brojna nova područja istraživanja.⁸

Pozornost je posvećena i pučkoj pobožnosti i načinu na koji su obični ljudi nesvjesno folklorizirali kršćanstvo. Proučavaju se obredi i molitve za prestanak kiše ili sušnog razdoblja, molitve kojima se nastojalo otkloniti zlo i različite nesreće.⁹

Vrag i njegovi pomoćnici, vještice, tema su koja posebno zanima povijest religije jer se proučavanjem odnosa prema vješticama mogu istražiti najrazličitiji oblici kolektivnog mentaliteta: bježanje od stvarnosti, svijet mašte, neke pojave u kulinarstvu, upotreba halucinogenih droga i sl.¹⁰ Vrag se smatrao glavnim krivcem za različite vremenske nepogode i ostale nesreće koje su pogađale ljude, bilo izravno ili neizravno, a budući da su mu vještice pomagale i surađivale s njim one su bile savršeno žrtveno janje. Propovjednici i teolozi dokazivali su da Bog dopušta sve te nesreće kako bi kaznio ljude i ojačao njihovu vjeru. Činili su to s ciljem da se pažnja ljudi odmakne od fizičkih dokaza nesreće i usmjeri na uzrok nesreća, moralno zlo, odnosno vraga i vještice. Ljudi su možda bili nemoćni učiniti nešto protiv vremenskih nepogoda i neobjašnjivih bolesti, ali mogli su se boriti protiv vraga i vještica molitvama, procesijama i boljim, moralnijim ponašanjem. No nesreće i opasnosti često su pogađale ljude, bile su nerazdvojiv dio njihove svakodnevice, što je značilo da je vrag sveprisutan i da vještice marljivo rade na štetu ljudi. Zbog toga je i došlo do progona vještica

⁶ Ž. Delimo, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, str. 226.-227.

⁷ Isto, str. 227.-228.

⁸ D. Božić Bogović, *Bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija od Bečkog rata do Požarevačkog mira (1683.-1718.)*, str. 8.

⁹ Ž. Delimo, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, str. 283.-286.

¹⁰ Isto, str. 228.

koji su vrhunac doživjeli krajem 16. i početkom 17. stoljeća.¹¹ Proučavanjem odnosa prema vješticama otkrivaju se strahovi ljudi i načini na koji se ljudi nose s nesrećama koje ih pogađaju, a razvoj demonskog čarobnjaštva, tj. čarobnjaštva čija moć potječe od vraga otkriva nam načine na koje je vrag bio prisutan u svakodnevnom životu i koje moći su mu se pridavale. O tom problemskom usmjerenju nove vjerske povijesti bit će govora u ovom radu koji nastoji objasniti i prikazati kako je Crkva promijenila pučku predodžbu o vješticama koja se temeljila na nesrećama i zlu koje one čine ljudima i kako je ta nova definicija čarobnjaštva dovela do velikih progona vještica u 16. i 17. stoljeću.

Opisani novi pristup proučavanju vjerske povijesti otkrio je mnoštvo novih pitanja čiji je odgovor zahtijevao uporabu izvorne građe koja je prije bila slabije ili nikako zastupljena. Kao izvori mogli su poslužiti najrazličitiji pisani dokumenti koji svjedoče o nekom aspektu vjerskog života: zapisi kanonskih vizitacija, matice rođenih, vjenčanih i umrlih, sinodalni zaključci, knjige crkvenih sudova itd.¹²

Služeći se metodama i problemima istraživanja drugih društvenih znanosti, osobito sociologije i psihologije, nova je vjerska povijest otvorila vrata dotada zanemarenim područjima vjerskoga života. Proširila je mogućnosti znanstvenog istraživanja religijskog fenomena s ciljem stvaranja što potpunije slike vjerskog života ljudi prošlih vremena.

¹¹ Isto, str. 284.-286.

¹² D. Božić Bogović, *Bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija od Bečkog rata do Požarevačkog mira (1683.-1718.)*, str. 10.-11.

4. POJAM VJEŠTICA

Vjerovanje da postoje pojedinci koji uz pomoć nekih tajanstvenih, natprirodnih sila postižu učinke koji daleko nadilaze ljudske prirodne sposobnosti, nalazimo već u najstarijim razdobljima čovjekove prošlosti.¹³ Tim pojedincima pridavane su različite magične moći, kao što su proricanje budućnosti, uzrokovanje i liječenje različitih bolesti, upravljanje atmosferskim prilikama i dr. S obzirom na magične moći koje posjeduju te ovisno o društvenom, kulturnom, vremenskom i prostornom kontekstu, takvi su se pojedinci nazivali: čarobnjaci, magi, haruspici, auguri, malefici, strige i lamije, a s vremenom je prihvaćen naziv vještice koji je obuhvaćao ljude širokog spektra magičnih moći.

Pojam čarobnjaštva mijenjao se kroz vrijeme, no uvijek je postojala podjela na dvije glavne vrste: dobro i štetno čarobnjaštvo. Kako je vidljivo iz naziva, dobro je čarobnjaštvo bilo ono od kojeg su ljudi imali neke koristi, kao što je izliječenje od bolesti ili proricanje ishoda bitke, dok je štetno čarobnjaštvo nanosilo štetu ljudima i njihovim dobrima. Stoga je logično i razumljivo da je prva vrsta čarobnjaštva bila dozvoljena, u antičkom Rimu čak i favorizirana, dok se upotrebljavanje čarobnjačkog znanja i moći na štetu drugih zabranjivalo i kažnjavalo.¹⁴

Zajedno s pojmom čarobnjaštva, stoljećima se mijenjao i razvijao i pojam vještica. U 15. stoljeću oblikovao se složen pojam vještica koji je obuhvaćao različite elemente iz vjerovanja prethodnih razdoblja, a novina je bila u načinu na koji su ti elementi spojeni u cjelinu.¹⁵ Dva glavna izvora, iz kojih je oblikovano to novo poimanje vještica, bili su elementi narodnog (pučkog) vjerovanja i vjerovanja crkvene i svjetovne elite te je njihovim spajanjem nastao jedinstven i kompleksan pojam koji je postavio temelje za masovne progone vještica u 16. i 17. stoljeću.

Tijekom ranog novog vijeka, ljudi širom Europe vjerovali su u postojanje zaštitne i korisne, ali i štetne i zle magije. Izvodili su različite magične radnje i izgovarali inkantacije vezane za svakodnevne situacije i poslove: od porođaja i zaštite novorođenčadi do zaštite stoke i usjeva.¹⁶ Takva magija trebala ih je zaštititi i imati pozitivan učinak, dok je štetna magija

¹³ Bayer, Vladimir, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb, 1969., str. 19.

¹⁴ Isto, str. 26.

¹⁵ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Richard Golden (ur.), ABC-Clío, Santa Barbara, 2006., str. 1201.

¹⁶ Ankarloo, Bengt – Clark, Stuart – Monter, William, *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*, vol. 4, The Athlone Press, London, 2002., str. 100.

prouzrokovala različite nesreće i štete ljudima i njihovim dobrima.¹⁷ Upravo je nanošenje zla i štete okultnim, magičnim sredstvima, maleficij, bio središnji element pučkog pojma vještica i zadržat će se u središtu tih vjerovanja kroz cijeli rani novi vijek, postavši jedan od glavnih elemenata novog poimanje zločina vještica.¹⁸

Za razliku od narodnog vjerovanja, vjerovanje crkvene i svjetovne elite povezivalo je vještice s vragom i smatralo ih najgorom vrstom heretika. Za razliku od narodnog vjerovanja, gdje su vještice imale prirodenu ili nasljeđenu magičnu moć, elita je smatrala da su vještice od vraga dobivale sposobnosti da čine natprirodna djela te su u zamjenu za te magične moći sklapale ugovor s vragom, odricale se Boga i prihvaćale vraga kao svog gospodara.¹⁹ Dakle, naglasak se stavljao na suradnju s vragom, dok je maleficij bio u drugom planu.

Povezivanjem spomenutih elemenata, nastao je složen pojam vještica koji se sastojao od maleficija, suradnje s vragom i apostazije, odmetništva od vjere. Nepismene mase definirale su čarobnjaštvo kao dobro ili štetno, dok je nova definicija implicirala da je ono uvijek zlo zbog svog podrijetla, čak i ako su njegovi učinci dobroćudni ili neutralni.²⁰ Novi pojam vještica koji se počeo oblikovati u 15. stoljeću nije bio samo produkt ignorantnih masa nego i vjerovanja obrazovane elite što je doprinijelo stvaranju slike vještica kao najgorih zločinaca protiv cijelog čovječanstva. Vjerovanja u vještice koje izvršavaju maleficije uz vražju pomoć s ciljem uništavanja čovječanstva specifičnost je Europe i obiju Amerika.²¹

¹⁷ Bever, Edward, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, Macmillan Distribution Ltd., New York, 2008., str. 1.

¹⁸Isto, str. 1.; V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 189.

¹⁹ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 131.

²⁰ Institoris, Heinrich – Sprenger, Jacob, *Mallesu maleficarum: Malj koji ubija vještice*, Stari grad, Zagreb, 2006., str. 324.-325.

²¹ Odnosi se na dijelove koje su kolonizirale europske sile; *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1201., 1211.

4. MALEFICIJ

Maleficij (lat. *maleficium*) je označavao nanošenje štete magičnim moćima.²² Postojali su najrazličitiji oblici maleficija: nanošenje tjelesnih ozljeda, bolesti i smrti ljudima i životinjama, uzrokovanje tuče i oluje, ometanje proizvodnje sira, piva ili maslaca, uništavanje usjeva te brojni drugi.²³

Maleficij je predstavljao stvarnu nesreću, a ne štovanje vruga, kao što je to kasnije elita pokušala nametnuti. Stavljao se naglasak na štetu koju su vještice mogle nanijeti pojedincima, njihovoj obitelji ili široj zajednici.²⁴ Vještice su postali savršeni krivci za različite bolesti čiji se uzrok nije mogao objasniti, a zajedničko im je bilo to da su pogodile osobu odjednom, nenadano, zadržale se neodređeno vrijeme i da se nisu mogle objasniti ni na jedan drugi način. Sociološko je objašnjenje da su ljudi tražili krivca za takve bolesti i nesreće kako bi zadovoljili potrebu da nekome pripišu krivnju za ono loše što im se događa, a okrivljavajući za to pojedince, tj. vještice, dobivali su iluziju kontrole nad događajima na koje inače nisu mogu utjecati.²⁵ Postojali su i drugi motivi koji su navodili ljude da vjeruju ili govore da su žrtve magičnih napada vještica. Riječ je o osobnim interesima, projekciji mržnje ili krivnje na druge, o načinu nošenja s neobjašnjivim nesrećama, i strahu.²⁶ Različite vrste maleficija otkrivaju osnovne strahove u društvu, a društveni i pravni odgovor na to uzeo je oblik povremenih valova teških progona i represije vještica.²⁷

Maleficij je izravno pogađao ljude, bilo da je riječ o njima, njihovoj obitelji ili njihovim dobrima te ne čudi da je on bio u središtu njihovih predodžbi i strahova od vještica i da se nastojalo djelovati protiv vještica kako bi se suzbila njihova djelatnost.

4.1. Sredstva za nanošenje maleficija

Vještice su se koristile različitim sredstvima kako bi nanijele zlo drugima. Obične riječi izgovorene u mržnji, nerazumljive i besmislene inkantacije, zlobne misli, tjelesne geste, dodir,

²² V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 131.

²³ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 714.

²⁴B. Ankarloo – S. Clark – W. Monter, *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*, vol. 4, str. 114.

²⁵ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 115.-116.

²⁶E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 5.

²⁷ Bailey, Michael, „The Meaning of Magic“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 1, br.1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2006., str. 22.

pogled, magični rituali, različiti otrovni napitci i masti najčešće su spominjanja sredstva koja vještice koriste.²⁸

Među nabrojanim sredstvima, riječi su imale posebno značenje jer je pridavana velika moć ne samo izgovorenoj riječi nego i mislima koje nisu morale biti verbalno izražene. U mnogim kulturama vjerovalo se da su jezik i stvarnost toliko čvrsto povezani da je veza između riječi i predmeta koje predstavljaju stvarna, a ne arbitrarna, te da se njihovim izgovaranjem može instrumentalizirati moć predmeta na koji se odnose.²⁹ Čini se da je pretpostavka da riječi imaju neku mehaničku moć u uzrokovanju ili sprječavanju događaja bila intrinzičan element mnogih vještičkih rituala, stoga su riječi često smatrane najvažnijim sredstvom vještica.³⁰ Koristile su se riječi iz svakodnevnog jezika, imena bogova, demona ili duhova, neke strane ili besmislene riječi, a da bi učinak bio bolji izgovarali su ih posebnom intonacijom, pjevajući ili šapćući, kako bi se uočila razlika između svakodnevnog, uobičajenog govora. Crkva, tj. religija također je bila jedan od razloga zašto se riječima pridavala tolika moć. Naime, na samoj svetoj misi svećenik je izgovarao riječi koje su pretvarale kruh i vino u Isusovo tijelo i krv.³¹ Budući da im je katolička vjera pokazala moć riječi, nije ništa čudno da su ljudi vjerovali da vještice mogu iskoristiti riječi za nanošenje štete i zla.

Osim riječi, pogled ili dodir također su imali moć nanijeti zlo ako se za osobu koja upućuje pogled ili dodiruje nekoga, sumnjalo da je vještica. Osobito su se upozoravali suci da ne dopuste da ih vještice dodiruju svojim golim rukama ili da ih pogledaju u oči jer one tako mogu začarati suce da odustanu od mučenja i puste ih na slobodu.³²

Jedan od temeljnih elemenata čarobnjaštva bili su različiti napitci koje su vještice pripremale od posebnih trava i korijenja, dijelova ljudskog tijela, životinja, metala i sl. Napitci su mogli naštetiti nekome, ali i izliječiti neku bolest i imati pozitivan učinak. Mnoge biljke koje su se koristile za pripremu takvih napitaka, sadržavale su otrovne sastojke te su mogle izazvati smrt. Vjerojatno najpoznatija otrovna biljka vještičkih recepata bila je mandragora koja u sebi sadrži otrove atropin, hiosciamin i skopolamin koji utječu na kardiovaskularni sustav i izazivaju halucinacije, buni i padavicu. Jedino su rijetki znali kako je pronaći i vještice su strogo čuvale

²⁸ E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 2.; *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 115.

²⁹ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1224.

³⁰ B. Ankarloo – S. Clark – W. Monter, *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*, vol. 4, str. 109.

³¹ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1225.-1226.

³² H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 442.-443.

tu tajnu. Mandragoru je trebalo pažljivo čupati jer se vjerovalo da ona vrišti kad je se čupa i da njezin vrisak može ubiti čovjeka. To je razlog zašto vještice nisu osobno iskapale mandragoru, nego su za to koristile pse koje bi užetom privezali za korijen biljke i tako je izvukli iz zemlje.³³ Od svih spomenutih sredstava, otrovni napitci su mogli prouzrokovati pravu štetu, stoga je maleficij počinjen tim sredstvom bio stvaran, a ne proizvod mašte tadašnjih ljudi.

Popularni su bili i tzv. ljubavni napitci koji su se koristili za pobuđivanje ljubavi ili mržnje.³⁴ Vjerovalo se da posebno kurtizane koriste ljubavne napitke kako bi privukle bogate ljubavnike. Jedan takav slučaj zabilježen je u 15. stoljeću u Šibeniku gdje su majka Mrna Ratkova i njezina kći Dobra optužene da su koristile čarolije kako bi se svidjele muškarcima i primamile imućne plemiće za ljubavnike.³⁵

4.2. Vrste maleficija

U sudskim dokumentima i demonološkoj literaturi pojavljuju se brojne vrste maleficija: nanošenje zla ljudima, nanošenje zla ljudskim dobrima, životinjama i usjevima, ometanje proizvodnje maslaca, sira i piva te upravljanje meteorološkim prilikama.³⁶ Svi su ti maleficiji na izravan ili neizravan način usmjereni protiv ljudi.

4.2.1. Nanošenje zla ljudima i životinjama

Jedan od najčešćih oblika maleficija bilo je nanošenje bolesti i smrti ljudima i životinjama. Vješticama se pripisivala moć nanošenja brojnih ozljeda i bolesti koje se nisu mogle pripisati nekom poznatom uzroku, osobito ako je prije početka bolesti došlo do svađe između žrtve i osobe za koju se sumnjalo da je vještica.³⁷

Kuga, padavica, pobačaj, impotencija, paraliza, ludilo, sljepoća, bolovi i grčevi samo su neke od bolesti koje su se pripisivale vješticama. *Malleus maleficarum* donosi jedan takav primjer u kojem je vještica izazvala strašne bolove sluškinji u Innsbrucku. Naime, sluškinjina gospodarica imala je strašne glavobolje te je pozvala jednu ženu da ju izliječi. Ta je žena potvrdila da može izliječiti njezinu glavobolju te je počela izgovarati neke čarolije i izvoditi

³³ Hruškovec, Tomislav, *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, Imprime, Zagreb, 1998., str. 24.-26.

³⁴ Isto, str. 35.

³⁵ Kolendić, Petar, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka“, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, JAZU, knj. XXVI., sv. 2, Zagreb, 1934.

³⁶ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 714.

³⁷ E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 19.

nekakve čudne rituale. Sluškinja je to sve promatrala i, vidjevši da gospodaričina glavobolja ne prestaje, srdito je napala vješticu optužujući ju da ona ne liječi, nego samo šteti njezinoj gospodarici. Vještica joj je na to odgovorila: „Za tri dana ćeš znati jesam li ili nisam vještica.“ I uistinu, trećeg je dana sluškinja počela osjećati strašnu bol poput oštrica koje joj probadaju svaki komadić tijela, glava joj je bila strahovito vruća, a cijelo su joj tijelo prekrili bijeli prištevi. Trpjela je tu strašnu bol, sve dok nisu otkrili čaroliju u hljepčiću koji je vještica stavila iznad vrata. Hljepčić je unutra sadržavao neko sjemenje, bilje, kosti zmija i drugih životinja te nakon što je sluškinja to sve skupa bacila u vatru, za svega nekoliko minuta u potpunosti je ozdravila.³⁸ I inače su se čarolije kojima je vještica nanosila zlo ljudima nalazile skrivene ispod praga ili iznad vrata kuće u kojoj žrtva živi.

U Zagrebu je 1640. godine vođen proces protiv Magde Muhič i Mihajla Kuševića koji su bili optuženi za smrt susjede Dore. Mihajlo, njegova žena (umrla je prije suđenja) i Magda zajedno su izveli čaroliju kojom su usmrtili Doru i njezinu snahu. Učinili su to tako što je Mihajlo donio glog iz šume i napravio od njega klin. Klin su zatim stavili na vatru i kad se dovoljno ugrijao otišli su do Dorine kuće, pred ulazom ga zabili batom u zemlju i vrtjeli dok nisu napravili malu jamu. U jamu su izlili kravlje mlijeko, zaboli u njega usijani željezni ražanj i promiješali mlijeko njime govoreći: „Sad smo načinile što smo god mislile.“ Poslije toga su se Dora i njezina snaha razboljele i sljedećeg dana umrle.³⁹

Veliki zločin povijesno povezan s vješticama i čarobnjaštvom bilo je ubijanje novorođenčadi i djece na različite načine i u različite svrhe. Vjerovalo se da vještice ubijaju djecu dok spavaju u kolijevkama ili čak dok su još u majčinoj utrobi te da su one krive ako je dijete rođeno mrtvo ili ako je žena pobacila. Objašnjenje je obično bilo to da vještice koriste dječje tijelo kao glavni sastojak magičnih napitaka i masti za letenje, uzrokovanje bolesti, smrti i slične takve svrhe.⁴⁰ U nekim regijama (Španjolska, Italija, južna Francuska) takve su se vještice nazivale strigama (lat. *strix*, *strigis*) i vjerovalo se da one ubijaju djecu sišući im krv.⁴¹ Očito objašnjenje veze između vještica i infanticida nalazi se u visokoj stopi smrtnosti novorođenčadi i

³⁸ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 296.-297.

³⁹ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 552.; Tkalčić, Ivan Krstitelj, „Parnice proti vješticam u Hrvatskoj“, Rad JAZU, br. 103, Zagreb, 1891., str. 86.-87.

⁴⁰ Bailey, Michael, *Historical Dictionary of Witchcraft*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland, 2003., str. 69.

⁴¹ Kieckhefer, Richard, „Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 1, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2006., str. 88.

male djece u predmodernom razdoblju.⁴² Čarobnjaštvo i vještice pružili su neku vrstu objašnjenja takvih nesreća.

Postojala je teorija da su vještice-primalje najviše optuživane za zločin infanticida i žrtvovanje djece Sotoni budući da su one sudjelovale kod poroda i da su poznavale trave koje izazivaju pobačaj. To je mišljenje posebno izraženo u *Malleusu maleficarumu* jer prema Institoris i Sprengeru nitko nije bio bolji za taj zločin nego primalje koje je vrug stoga nastojao privući u svoje redove u što većem broju. One su žrtvovalе djecu, bogohulno ih nudile vrugu te su takva djeca i sama kasnije postala vješticama.⁴³ Feministice su tvrdile da je optuživanje primalje bio još jedan oblik muške represije nad ženama jer su muškarci, liječnici, željeli preuzeti taj posao. Međutim, danas je ta teorija odbačena jer je dokazano da su primalje bile poštovane, njihova se vještina cijenila i bile su relativno dobro plaćene, a većina se liječnika uopće nije zanimala za njihov posao. Osim toga, majke su često bile te koje su optuživane za infanticid i predavanje djece vrugu, a primalje su pozivane kao svjedokinje u takvim slučajevima.⁴⁴

Postoje brojne druge nesreće i bolesti koje su vještice nanosile ljudima, a posebno se još spominje impotencija i sterilnost kod obaju spolova te čarolije kojom su mogle učiniti da muž zamrzi svoju ženu i obrnuto kao i da se ponovno probudi ljubav između supružnika. Osobito su za takve čarolije optuživali vještice i ljubomorne žene koje su to činile iz osvete jer su ih njihovi ljubavnici ostavili i oženili se drugima.⁴⁵ Tu je i pretvaranje ljudi u životinje koje se također često spominje.⁴⁶

Spomenute nesreće pogađale su ljude izravno, no vještice su nanosile štetu ljudima i neizravno, nanoseći bolesti životinjama koje su ljudi uzgajali. Najčešće su na udaru bile krave od koje su vještice začarale i od njih krale mlijeko kako bi njihove krave davale više mlijeka. Vještice bi ušle u štale, doticale krave ili ih „zlo pogledale“ i tako krale mlijeko. Mogle su spriječiti da krava daje mlijeko i tako što bi tražile od njezina vlasnika malu količinu mlijeka ili maslaca i začarale je svojim umijećem.⁴⁷ Osim što su spriječavale krave da daju mlijeko, vještice su ih mogle začarati tako da mlijeko koje daju bude pokvareno, a samim time budu loši i

⁴² *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 549.

⁴³ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 300.-305.

⁴⁴ M. Bailey, *Historical Dictionary of Witchcraft*, str. 69.-70.; *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 762.-763.

⁴⁵ I. K. Tkalčić, „Parnice proti vješticama u Hrvatskoj“, str. 87.

⁴⁶ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 234., 265.

⁴⁷ Isto, str. 379.

proizvodi koji se prave od njega: sir i maslac.⁴⁸ I vještice u Hrvatskoj znale su krasti mlijeko kravama, ali i začarati krave da one daju više mlijeka. Kata Dolenc (18. svibnja 1699.)⁴⁹ izjavila je da „kad se kravi mlijeko uzme, da (*to biva tako da vještica*) na mlade dane o Đurđevu doleti pod tuđu kravu i oduzme joj mlijeko čitave godine“, a to se moglo spriječiti ako bi se vime namazalo lukom i dračem.⁵⁰ Margareta Dumbović-Boljarec (14. i 18. svibnja 1699.) tvrdila je da su vještice skupljale rosu i škropile njome krave koje su onda davale više mlijeka.⁵¹

Naravno, vještice su mogle i ubiti životinju čarolijama i otrovima. Kako bi se ustanovilo je li životinja umrla prirodnim putem ili je to posljedica čarobnjaštva, ljudi su gulili kože životinja, vadili im utrobe koje bi ih onda, ako je neka vještica kriva za njihovu smrt, odvele do odgovorne vještice. Utrobu životinje vukli bi po zemlji do vještice kuće, ušli bi u kuću kroz stražnji ulaz, u kuhinju, te iznad ognjišta objesili utrobu. Kako se utroba kuhala na vatri, tako je i vještica osjećala strašne bolove u svojoj utrobi.⁵² Naravno, bio je to samo jedan od brojnih načina za koji se vjerovalo da otkriva vješticu odgovornu za smrt životinje.

Većina seljaka mogla si je priuštiti samo nekoliko životinja te je ozljeda ili smrt jedne od njih zadavala snažan ekonomski udarac.⁵³ Seljaci su stoga nastojali zaštititi svoje životinje molitvama, svetom vodom, crtanjem križa na ulazu u štalu, stavljanjem češnjaka ili nekakvih željeznih predmeta na životinju i sl.⁵⁴

4.2.2. Upravljanje meteorološkim prilikama

Povezanost magije i vremenskih prilika postoji od davnine. Vrijeme i klima bili su od velike važnosti za poljoprivredu, stoga su ljudi nastojali utjecati na meteorološke prilike i kontrolirati ih.⁵⁵ Oluja, jak vjetar na moru, hladna ljeta, poplave, tuča i snijeg bile su meteorološki uvjeti koje su vještice mogle prouzrokovati svojom magičnom moći.

Vjerovanja u takav tip magije odražavala su klimatske i socijalne uvjete u pojedinim dijelovima Europe. Ljudi koji su živjeli na obali fokusirali su se na vještice koje su magijom kontrolirale vjetar, dok je u stočarskim i poljoprivrednim krajevima naglasak bio na mrazu, oluji

⁴⁸ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 766.

⁴⁹ U zagradi se nalazi datum davanja iskaza.

⁵⁰ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Europi a napose u Hrvatskoj*, str. 600.-601.

⁵¹ Isto, str. 598.

⁵² H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 335.

⁵³ E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 38.

⁵⁴ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 767.

⁵⁵ Isto, str. 1185.

i tuči koja je uništavala usjeve i grožđe. Optužbe da su vještice uzrokovale oluju, jak vjetar ili tuču često se spominju u sudskim spisima i zajedničko im je to što su optužbe često dolazile od cijele zajednice, a ne samo od pojedinaca.⁵⁶ Budući da je tuča uništavala usjeve na cijelom području, nije samo jedan čovjek bio pogođen tom nesrećom, nego i svi ostali koji su tamo živjeli. Loše vremenske prilike smatrale su se zavjerom cijele vještije družine.

U priobalnim krajevima, u mjestima gdje su se ljudi bavili ribarstvom i plovidbom, vještice su bile optuživane za uzrokovanje oluja koje su otjerale ribu, za potapanje brodova i nesreću koja bi zadesila ribare. Potapanje brodova bila je specijalnost norveških vještica za koje se vjerovalo da mogu prouzrokovati jake vjetrove vežući čvorove na tkanini i zatim ih odvezujući uz izgovaranje određenih riječi. Magija vezanja i odvezivanja čvorova bila je poznata u cijeloj Europi, no najčešće se povezivala s vjetrom i ribarskim zajednicama jer su tu bile važne vještine koje su mogle spriječiti ili uzrokovati destruktivne vjetrove. Vještice bi prvo svezale, a zatim odvezivale čvor po čvor i tako podizale oluju, plašile ribu ili potapale ribarske i trgovačke brodove. Osobito je zanimljiva priča kako su vještice nastojale spriječiti brak između škotskog kralja Jamesa VI. i danske princeze Ane, 1589. god. Naime, vještice su uzrokovale ekstremne vjetrove koji su spriječili princezu da prijeđe Sjeverno more i dođe u Edinburgh, te se par morao vjenčati u Oslu. Kralj je kasnije napisao knjigu o demonologiji i postao stručnjak za pitanje vještica i njihovih „meteoroloških moći“.⁵⁷

I u Hrvatskoj se vjerovalo da vještice mogu upravljati meteorološkim prilikama i tako nanositi štetu ljudima i njihovim dobrima. Iz izjava vještica, kojima je suđeno u Zagrebu 1699. godine, saznajemo kako su one „pravile“ tuču. Kata Tinodi (4. ožujka 1699.) priznala je da je pravila tuču za što su joj bile potrebne tri lijeskove šibe, koje su rasle uz vodu i bile stare jednu godinu, i kvatreni pepeo. Tuču je „pravila“ tako što bi lijeskovim šibama udarala po pepelu i zatim se s vragom digla u zrak i proizvela tuču. Osim tuče, ona je priznala da je „pravila“ i mraz tako što bi na raskrižju ubrala travu „mejmešnju“⁵⁸ i vraćala nad njom.⁵⁹ Čini se da je kvatreni pepeo bio najvažniji sastojak za „pravljenje“ tuče jer ga spominju i druge tada optužene vještice: Kata Kozjak, Bara Karamarić i Mara Marolić.⁶⁰ Ana Sirakovica također je navela pepeo kao sastojak za „pravljenje“, no razlika je u tome što nije riječ o kvatrenom pepelu, nego o pepelu

⁵⁶ Isto, str. 1187.

⁵⁷ Isto, str. 1188., 1199.

⁵⁸ Mejmešnja je trava koja raste između Velike i Male Gospe (između 15. kolovoza i 8. rujna).

⁵⁹ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 574.,

⁶⁰ Isto, str. 576., 583., 589.

koji ostaje nakon spaljivanja vještica.⁶¹ Spominje se još jedan način uzrokovanja tuče tako da vještice „napune jedan badanj svakojakih potrepština, cvijeća i voća, pa to željeznim batom tuku i iz toga naprave tuču.“⁶²

Navedeni primjeri, dakako, nisu jedini načini na koje su vještice proizvodile tuču i kišu. Zanimljiv je primjer iz konstancijske biskupije, nedaleko od Salzburga, gdje je razorna tuča uništila voćke, usjeve i vinograde, nakon čega loza tri godine nije urodila vinom. Vještica optužena za to priznala je kako je to učinila. Po nalogu demona, uzela je malo vode, otišla na polje i iskopala malu rupu. U rupu je ulila spomenutu vodu, uzburkala je svojim prstom i zazvala vraga i druge demone. Zatim su demoni podigli vodu u zrak i nedugo poslije toga uslijedila je tuča. U tome joj je, osim demona i vraga, pomogla još jedna vještica.⁶³

Naravno, bilo je i drugih načina na koje su vještice utjecale na meteorološke prilike, kao što su kiša, oluja, vjetar i mraz, i činile štetu ljudima. No koliko god nevjerojano to danas zvučalo, tadašnji su ljudi njihova priznanja smatrali istinitim i mogućim te je to bio još jedan u nizu zločina pripisanih vješticama.

Slika 1. Vještice pripremaju čaroliju za uzrokovanje jake oluje kuhajući zmijske i druge sastojke.

Ulrich Molitor, *De Laniis et phitonicis mulieribus*, 1489.

⁶¹ Isto, str. 591.

⁶² Isto, str. 595.

⁶³ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 313.-314.

5.3. Maleficij i društvo

Vještice koje uzrokuju maleficij i žrtve koje su njime pogođene pripadaju istoj društvenoj zajednici te se maleficij može promatrati kao društveni fenomen i jedan od načina izražavanja lokalnih tenzija, mržnje i zavisti.

Smatra se da je maleficij bio samo jedan od oblika rješavanja međususedskih sukoba u selima i gradovima tadašnje Europe. Ljudi su bili čvršće povezani s ostalim članovima zajednice što je dovodilo do tenzija koje su ponekad eskalirale u obliku dugog i intenzivnog neprijateljstva i mržnje. Susjedi su često bili krvno vezani ili vezani brakom, išli su u istu crkvu, sudjelovali na zajednički proslavama, kretali se u istim krugovima i međusobno si pomagali u poslovima za koje je bio potreban veći broj ljudi (pr. podizanje štale, žetve i sl.).⁶⁴ Ljutite riječi, psovke, uvrede i nasilje bili su svakodnevnica seoskog života, a širok raspon nesusjedskog i asocijalnog ponašanja mogao je biti interpretiran kao čarobnjaštvo. Jednom kad bi se proširile glasine o nekoj osobi da je vještica, sva ostala svjedočanstva o prošlom ponašanju i djelima te osobe bila bi ponovno analizirana i interpretirana u novom svijetlu na način koji bi podupirao glasine. Uglavnom su kao vještice bili optuživani marginalizirani ljudi, izopćenici upitne moralnosti, koje se smatralo odgovornima za neobjašnjive nesreće.⁶⁵ Proces kojim je osoba postajala vješticom sam je po sebi bio dug i kompleksan, a uključivao je prosuđivanje ponašanja pojedinca unutar određenog razdoblja i njegovu reputaciju. Reputacija koju je osoba stekla bila je veoma važna pri sumnjičenju nekoga te su većinu optuženih činili ljudi koji su stekli lošu reputaciju ili atribute koji su se smatrali lošima.⁶⁶

Vještica je bila socijalni konstrukt, a njezin identitet rezultat kompleksnih odnosa sa socijalnim okruženjem. Osim što su ljudi s margina društva, prosjaci, luralice i stranci bili osumnjičeni kao vještice, istraživanja su pokazala da su mnogi osumnjičeni bili dugogodišnji susjedi onih koji ih optužuju, što ide u prilog tvrdnji da je maleficij bio jedan način rješavanja susjedskih sukoba i rivalstava.⁶⁷ Optužbe za maleficij najčešće su se podizale kada je došlo do neke neobjašnjive nesreće koja je pogađala pojedinca, obitelj ili čitavu zajednicu. Za nesreću su

⁶⁴ E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 40.-42.

⁶⁵ Utz Tresp, Kathrin, „The Heresy of Witchcraft in Western Switzerland and Dauphiné (Fifteenth Century)“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 6, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2011., str. 23.-25.

⁶⁶ E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 47.

⁶⁷ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 913.

okrivljene vještice, što je zadovoljavalo potrebu da se pronađe i kazni krivac i tako se lakše nosi s neobjašnjivim, prirodnim nesrećama.

Vještice su svojim ponašanjem prijetile integritetu zajednice i dobrobiti njezinih članova. Budući da se smatralo da su okrenule protiv svoje zajednice, sudjelujući u antisocijalnim aktivnostima i nanoseći štetu susjedima, ljudi su bili prirodno skloni smatrati vješticama one koji su se ponašali nesusjedski i neprijateljski. Okrivljavanje i kažnjavanje vještica za nesreće koje su ih pogodile donosilo je olakšanje, osjećaj zadovoljene pravde i vjeru da se ta nesreća neće ponoviti u bliskoj budućnosti.⁶⁸

⁶⁸ M. Bailey, *Historical Dictionary of Witchcraft*, str. 87.

5. TEOLOŠKO POIMANJE VJEŠTICA I NOVI KONCEPT ČAROBNJAŠTVA

Složeni koncept čarobnjaštva koji se počeo oblikovati u 15. stoljeću činili su elementi narodnog vjerovanja u vještice te elementi izraženi u teološkim i demonološkim knjigama. I dok je maleficij bio središnji element narodne slike vještica i čarobnjaštva, teologija je stavila fokus na suradnju vještica s vragom, odnosno stvorila je sliku vještica kao vrazjih sluga koje nastoje uništiti Crkvu i čovječanstvo.

Crkva je već u prvim stoljećima kršćanstva stvorila svoj nazor o čarobnjaštvu koji je preuzeo neke starije mitološke predodžbe i dalje se razvijao oslanjajući se na Bibliju, djela sv. Augustina, Tome Akvinskog i drugih teologa. Četiri su glavne komponente tog teološkog koncepta, koje su zajedno s maleficijem oblikovale specifičan pojam čarobnjaštva. Te komponente su ugovor s vragom, spolni odnos s vragom, sabat te letenje na sabat.⁶⁹

Vrag je predstavljao personifikaciju zla, glavnog neprijatelja kršćana i čovječanstva uopće. Njegovo postojanje nije se dovodilo u pitanje, a njegova moć bila je golema, jedino je Bog bio moćniji od njega.⁷⁰ Vještice nisu imale urođene magične moći niti su sredstva kojima napadaju ljude imala u sebi takve moći, nego je svaka natprirodna moć potjecala od vraga. Sve što su vještice činile bilo je ostvarivo jer su dobivale natprirodnu moć od vraga, no sva ta zla djela ne bi bila moguća bez Božjeg dopuštenja. Bog nije sprečavo zla djela vještica jer su ona bila svojevrsan test ili kazna poslana ljudima kako bi ih se potaklo na introspekciju i duhovno usavršavanje s ciljem jačanja vjere.⁷¹

Sve su vještice surađivale s vragom i pomagale mu u ostvarenju njegova plana: uništavanje svijeta i čovječanstva. No do 15. stoljeća čarobnjaštvo se smatralo izoliranom pojavom, kojoj se odaju tek pojedinci, a tada se počelo vjerovati da vještice čine tajnu sljedbu čiji su članovi međusobno čvrsto povezani. Ta je ideja u praksi rezultirala masovnošću procesa protiv vještica jer se od vještice počelo zahtijevati da oda svoje suradnike, odnosno druge vještice koje su onda također bila osuđivane.⁷²

⁶⁹ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 135.

⁷⁰ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 272.-273.

⁷¹ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 187.; B. Ankarloo – S. Clark – W. Monter, *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*, vol. 4, str. 116.

⁷² V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 132.-133.

Narodno je vjerovanje naglašavalo učinke čarobnjaštva, a teološko vražje podrijetlo moći vještica. Nije postojao veći grijeh, veći zločin nego namjerno, svjesno štovanja vruga umjesto Boga.

5.1. Širenje novog koncepta čarobnjaštva

Jednom kada je novi koncept čarobnjaštva bio oblikovan, trebalo je s njim upoznati i šire mase, a ne samo ograničiti ga na uske crkvene i svjetovne krugove. Nekoliko je načina i sredstava koji su omogućili širenje tog koncepta: demonološka literatura, tisak, novine, propovijedi, pisma, svjedoci na suđenjima vještica koji su putovali i prepričavali te priče, sveučilišta itd.⁷³

Demonološka je literatura bila posebna vrsta literature o zločinu vještica, mješavina teologije i filozofije, čiji je glavni cilj bio obraniti prigovore protiv novog koncepta čarobnjaštva i pružiti argumente i intelektualno uporište progonima vještica. Najpoznatija demonološka djela jesu *Malleus maleficarum* Heinricha Institoris i Jacoba Sprengera, *Rasprava o demonomaniji* Jeana Bodina i *Istraživanja o čarobnjaštvu u šest knjiga* Martina Del Ria.⁷⁴ Autori tih knjiga u početku su bili sami inkvizitori (npr. Institoris i Sprenger) i drugi teolozi, a kasnije su im se priključili i svjetovni pravници. Kako je glavna svrha takve literature bila učvrstiti i proširiti novi koncept čarobnjaštva, autori su nastojali pružiti što više dokaza o realnosti svih ranije spomenutih elemenata čarobnjaštva, osobito onih najfantastičnijih, poput leta na sabat.⁷⁵ O popularnosti demonološke literature svjedoči i podatak da je *Malleus maleficarum* doživio preko trideset izdanja do kraja 17. stoljeća (prvi puta je objavljen 1487. godine u Njemačkoj).⁷⁶

Demonološka literatura vjerojatno ne bi ostvarila takav uspjeh da nije bilo izuma tiska. Tisak je odigrao važnu ulogu u širenju nove slike vještica ne samo preko demonološke literature nego i preko novina i pamfleta. Novine, a osobito pamfleti širili su priče o vješticama, donoseći izvještaje svjedoka povezanih s vješticama, dijelove iz sudskih dokumenata, ali i brojne informacije o životu vještica. Izvještavali su o tijeku suđenja i izdavani su uoči pogubljenja vještice.⁷⁷ Bili su popularni u Njemačkoj, Engleskoj i Švedskoj, a prevodili su se i širili i u druge zemlje. Cijena

⁷³ E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 68.-70.

⁷⁴ Roper, Lyndal, „Witchcraft and the Western Imagination“, *Transaction of the Royal Historical Society* (Sixth Series), br. 16, Cambridge University Press, Cambridge, 2006., str. 119.-122

⁷⁵ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 159.

⁷⁶ Herzig, Tamara, „Witches, Saints and Heretics: Heinrich Kramer's Ties with Italian Women Mystics, Magic“, *Ritual and Witchcraft*, vol. 1, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2006., str. 27.

⁷⁷ L. Roper, „Witchcraft and the Western Imagination“, str. 131.

engleskog pamfleta kretala se od jednog penija do nekoliko šilinga te je bio dostupan većini, samo si ga oni najsiromašniji nisu mogli priuštiti. Cijena je dakako ovisila o broju strana i posebnim dodacima, poput ilustracija koje su nadopunjavale tekst. Pretpostavlja se da su se čitali naglas, u grupama, kako bi doprli do šire, nepismene publike. Donosili su obilje podataka o dinamici suđenja i privatnom životu vještice, no kako im je cilj bio i zabaviti publiku, a ne ju samo informirati, ponekad su žrtvovali istinu da bi priča bila što bolja. Obično su bili anonimni, napisani na desetak strana s ponekad dodanim demonološkim ili društveno-političkim komentarom. *A true and just record* jedan je takav pamflet, nastao u Londonu 1582. godina, a sadrži podatka o ispitivanju i suđenju velikih skupina vještica napisane na preko stotinu strana.⁷⁸

Propovijedi svećenika i lovaca na vještice bili su važan način informiranja neobrazovanih, nepismenih ljudi o spomenutim vjerovanjima o vješticama. Svećenici bi na misama propovijedali o zlu koje čine vještice, a sam *Malleus maleficarum* donosi brojne savjete svećenicima kako propovijedati i što reći o određenim problemima. Lovci na vještice također su širili priče o vješticama putujući iz mjesta u mjesto i tjednima propovijedajući o opasnostima koje prijete od vještica, ohrabrujući optužbe i priznanja koja bi ubrzo uslijedila. Salazar, inkvizitor u Španjolskoj, primijetio je da se optužbe ili sumnje u vještice nisu javljale u selima koja nisu posjetili lovci na vještice što potvrđuje tvrdnju da su oni odigrali ulogu u širenju novog koncepta čarobnjaštva.⁷⁹

Čini se da je i gustoća naseljenosti odigrala ulogu u širenju elemenata tog novog koncepta jer su se oni sporije širili kroz slabije naseljene dijelove sjeverne Europe za razliku od gušće naseljenih regija u zapadnoj i srednjoj Europi. Pretpostavlja se da su tek sredinom 17. stoljeća u Švedsku stigla vjerovanja o vješticijem sabatu i vješticama kao štovateljima vruga, a za to su bili zaslužni vojnici koji su sudjelovali u Tridesetogodišnjem ratu.⁸⁰

Tadašnja sveučilišta također su imala bitnu ulogu ne samo u širenju teoloških nazora nego i u suđenjima vješticama. Brojni pisci demonološke literature, pobornici vjerovanja i progona vještica radili su na sveučilištima kao profesori prava, teologije i medicine. Svojim su predavanjima utjecali na studente i prenosili im akademski utemeljena vjerovanja o sabatu, paktu s vragom i letenju vještica. Neki od tih studenata kasnije su i sami postali suci i pravnici koji su sudili i kažnjavali vještice. Osim toga, sudovi su često od kvalificiranih pravnih fakulteta tražili

⁷⁸ *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, str. 873.-874.

⁷⁹ Bigelow, John – Green, Karen, „Does Science Persecute Women? The Case of the 16th-17th century Witch-hunts“, *Philosophy*, vol. 73, br. 284, Cambridge University Press, Cambridge, 1998., str. 211.

⁸⁰ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1212.

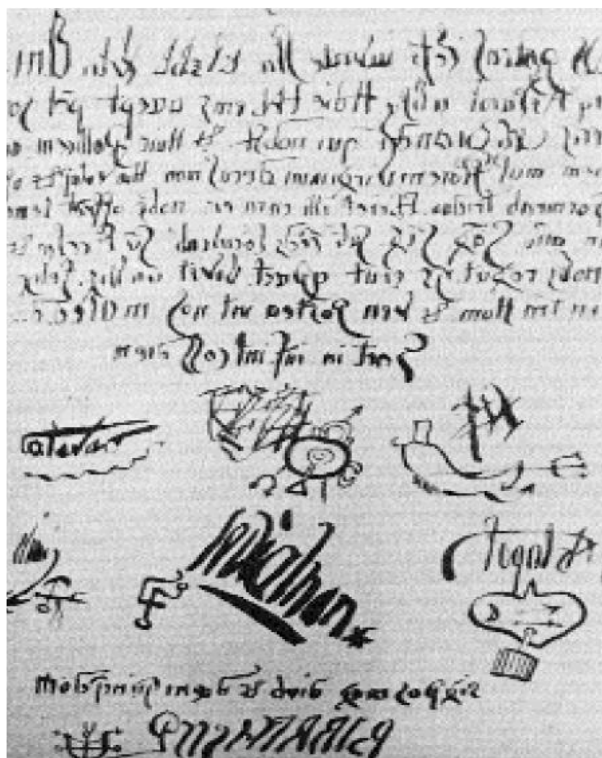
savjete u suđenjima vještica, a sveučilišta, tj. profesori zaslužni su za produkciju važne stručne literature o vješticama.⁸¹

Od navedenih načina širenja novog koncepta čarobnjaštva teško je odrediti koji je imao najznačajniju ulogu. No svakako treba izdvojiti propovijedi svećenika i glasine koje su širili svjedoci suđenja vještica jer su vjerojatno imali najveći utjecaj na širenje i prihvaćanje tog koncepta među nižim slojevima stanovništva.

5.2. Ugovor s vragom

Ugovor s vragom bio je jedan od pet najvažnijih elemenata ranonovovjekovnog koncepta čarobnjaštva. Svaka vještica bila je povezana s vragom posebnim ugovorom.

U družbu vještica moglo se stupiti tek nakon sklapanja ugovora s vragom. Razlikovale su se dvije vrste ugovora, a spominje ih još sv. Augustin. Riječ je o izričitom (*pactum expressum*) i prešutnom (*pactum tacitum*) ugovoru između vještice i vraga prema kojem vještica predaje svoje tijelo i dušu vragu u zamjenu za materijalnu dobit i magične moći.⁸²

Slika 2. Pisani ugovor između Urbaina Grandeira i vraga (Loudun, 1643.)

Izričiti ugovor s vragom sklapao se na tajnom sastanku vještica kojem je prisustvovao i vrag, u ljudskom ili životinjskom obličju. Od osobe koja je željela postati vještica vrag bi tražio da se odrekne kršćanske vjere, Boga, Djevice Marije i svetih sakramenata, a zatim da mu prisegom preda svoju dušu i tijelo i obeća da će nastojati dovesti pod njegovu vlast što više ljudi.⁸³ Zauzvrat je vještica dobivala magične moći da čini brojna zla ljudima, a ponekad i materijalna sredstva (npr. novac koji bi se pretvorio u prašinu). Izričiti ugovor u nekim je slučajevima izgledao kao pravi dokument, potpisan krvlju vještice (Slika 2.), a sačuvano je

⁸¹ Isto, str. 1142.-1145.

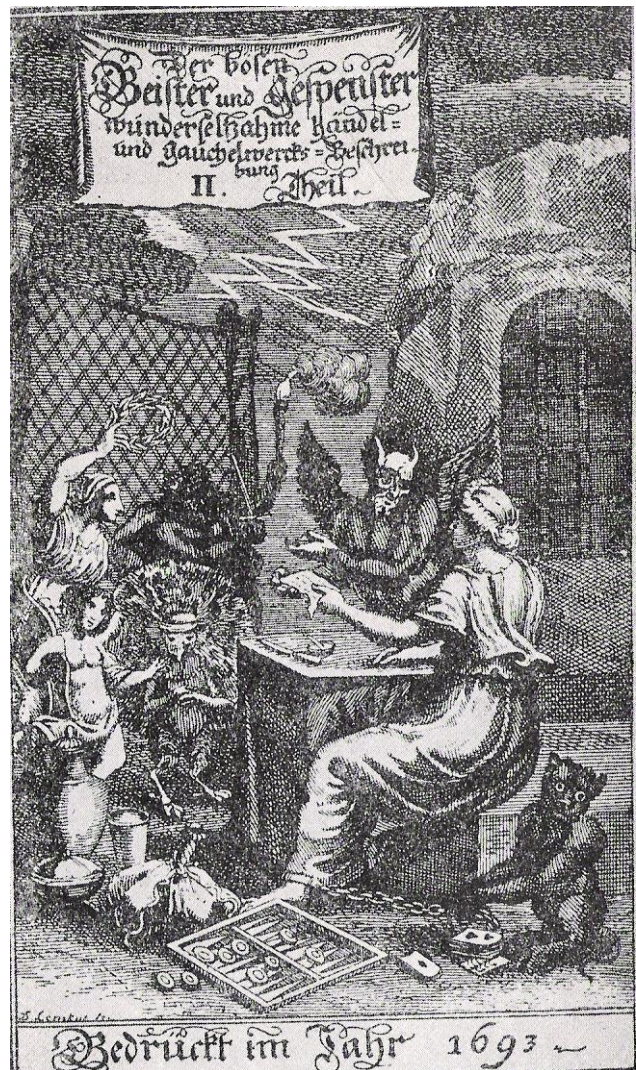
⁸² V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 56.

⁸³ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 236.-237.

nekoliko takvih pisanih ugovora. Međutim, u većini se slučajeva radilo samo o ritualu.⁸⁴

Prešutni ili privatni ugovor s vragom sklapao se na različite načine. Obično se to događalo kada bi ljude pogodila kakva nesreća te je vrag to iskorištavao obraćajući im se izravno ili preko neke druge osobe. Pri tome im je obećavao da će im ispuniti svaku želju ako budu činili sve što od njih bude tražio (Slika 3.).⁸⁵

Kako je većina optuženih vještica bila nepismena, vrag s njima nije mogao sklopiti pismene ugovore, nego ih je obilježavao pečatom (*stigma diabolicum*) kao znak sklopljenog ugovora.⁸⁶ Ti vražji pečati na tijelu vještrice mogli su biti najrazličitijih oblika (npr. madeži, bradavice), a prepoznavali su se po tome što je na tom mjestu na tijelu vještica bila neosjetljiva na bol i što iz njega nije mogla poteći krv.⁸⁷ Vrag je vješticu mogao obilježiti više puta i pečat se smatrao pravim dokazom da je osoba vještica te su osumnjičenim osobama brijali sve dlake s tijela kako bi pronašle vražji pečat.⁸⁸

Slika 3. Žena sklapa ugovor s vragom (bakrorez iz 1693.)

Primjer sklapanja ugovora s vragom i vražjeg pečata može se naći u svjedočenju Madlene Ejmar, djevojčice iz Francuske koja je bila optužena da je vještica. Madlena je priznala da joj je jednog dana oko ponoći u sobu ušao čovjek obučen u crno odijelo i tražio od nje da mu se poda, obećavajući joj da će je zauzvrat učiniti bogatom. Rekao joj je da je on vrag i zatražio je od nje da se odrekne krštenja, Boga i Djevice Marije, svih svetaca i svetica te crkve. Nakon što je ona to

⁸⁴ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 867.

⁸⁵ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještrice*, str. 239.

⁸⁶ T. Hruškovec, *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, str. 60.; V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 248.

⁸⁷ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi, a napose u Hrvatskoj*, str. 152.-153.

⁸⁸ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 275.

učinila, vrag ju je ugrizao za desno oko, načinivši tako vražji pečat, zbog čega je ona slabije vidjela na to oko. Učinio je to kako bi je obilježio kao pripadnika svoje družbe. Prije nego je otišao, ostavio joj je novac koji se ujutro pretvorio u lišće.⁸⁹ U njezinom svjedočenju pojavljuju se svi elementi sklapanja ugovora s vragom: pojavljivanje vruga u obličju čovjeka u crnoj odjeći, odricanje Boga, krštenja i Djevice Marije, đavolji pečat i novac koji se pretvara u lišće.

I u sudskim zapisima zagrebačkog suda spominje se ugovor s vragom i svi elementi vezani uz njega što se može vidjeti na primjeru priznanja Magde Marolić (2. i 4. svibnja 1699.). U priznanju stoji da ju je vrag obilježio dvama pečatima, da mu je ona obećala svoju dušu i tijelo i da se odrekla Boga, Djevice i Svetog Trojstva.⁹⁰ I drugi iskazi sadrže slična priznanja te se može zaključiti da se novi koncept čarobnjaštva proširio i u Hrvatsku.

5.3. Sabat i let na sabat

Sabat je bio naziv za velika, tajna okupljanja vještica kojima je predsjedao vrag. Na tim masovnim skupovima odvijala se već spomenuta incijacija u vještičju družbu i sklapao se ugovor s vragom. Smatra se da je ideja o sabatu nastala na temelju ranijih okupljanja heretima koji su održavali sastanke u najvećoj tajnosti budući da su bili podvrgnuti teškim progonima.⁹¹ Tome u prilog idu i francuski nazivi za vještice *vaudois* i za sabat *vauderie* što povezuje vještice s valdenzima.⁹² Sabat je u pojedinim dijelovima Europe nosio naziv *sinagoga* što ga povezuje sa židovima i izražava njegov antikršćanski karakter.⁹³

Sabat se održavao noću, obično u noći između četvrtka i petka, i to posebno uoči velikih crkvenih blagdana, kao što su Božić, Uskrs i Tijelovo. Smatralo se da tako vrag i vještice još jače vrijeđaju Boga. U Njemačkoj je osobito bilo popularno vjerovanje da se vještice sastaju na Walpurginu noć, tj. noć uoči dana sv. Walpurga (1. svibnja). Sastanci su započinjali navečer, nakon zalaza sunca, a trajali su sve do jutra. Vještice su se razilazile prije nego bi se čuli prvi pijetlovi ili jutarnja crkvena zvona jer su tada demoni i vrag gubili svoje moći i nisu ih mogli zaštititi. Mjesta održavanja sabata najčešće su bila visoka, nepristupačna brda ili raskrižja. U Hrvatskoj se kao mjesto održavanja spominja Medvednica, a u Njemačkoj Blocksberg.⁹⁴

⁸⁹ Mandru, Robert, *Opsednutost đavlom i vradžbine u XVII veku*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988., str. 30.

⁹⁰ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 588.-589.

⁹¹ Isto, str. 117.

⁹² K. Utz Treppe, „The Heresy of Witchcraft in Western Switzerland and Dauphiné (Fifteenth Century)“, str. 4.

⁹³ R. Kieckhefer, „Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century“, str. 85.

⁹⁴ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 134.

Uz sabat se veže i vjerovanje u letenje vještica jer se jedino tako moglo objasniti kako su vještice mogle prisustvovati sastancima na udaljenim ili nepristupačnim mjestima, kao što su visoki gorski vrhovi. Vođeno je dosta rasprava o tome jesu li vještice uistinu fizički letjele ili je riječ o duhovnom letu koji se događao u snovima, no na kraju se prihvatilo vjerovanje da vještice stvarno mogu letjeti.⁹⁵ To im je omogućavala posebna mast kojom bi mazali štapove, metle, klupe i slične takve predmete, a ponekad bi letjele na različitim životinjama (Slika 4.). Mast su pravile od udova djece, najčešće one koje su ubile prije krštenja, a mogle su letjeti i noću i danju, u vidljivom ili nevidljivom obličju.⁹⁶

Slika 4. Vještica leti na sabat na jarcu

Na sabatu su se, osim spomenute inicijacije novih članova, odvijale i brojne druge aktivnosti. Skupu je predsjedao sam vrug u obličju čovjeka ili neke životinje, najčešće jarca i crne mačke. Nakon odricanja Boga i kršćanske vjere prisutni su iskazivali svoju odanost i štovali

⁹⁵ Isto, str. 135.

⁹⁶ T. Hruškovec, *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, str. 63.; H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 248.-249.

vraga ljubeći ga u stražnjicu (*osculum infame*).⁹⁷ Uslijedila bi gozba, razuzdane orgije i ples. Jela su obično bila hladna, bezukusna i neslana jer se vjerovalo da sol škodi demonima i vragu, a neka su, kao sirovo, poluraspadnuto meso, bila uistinu odvratna.⁹⁸ Vještice su obavještavale vraga o svim zlodjelima što su ih počinile od posljednjeg sabata te su kuhale dječja tijela praveći od njih masti za letenje i druge čarolije, a ponekad su ih i jele (Slika 5.).⁹⁹ Neke su vještice znale donijeti i hostiju koju su bacali na zemlju i gazili nogama, a slično se postupalo i s križem.¹⁰⁰

Slika 5. Jan Ziarnko: Sabat

Element sabata potvrđivao je tezu da vještice čine tajnu sljedbu i da ne djeluju same, a bio je važan i u progonima vještica jer se sad očekivalo da vještica oda ostale sudionike sabata što je dovodilo do lančanih suđenja. Možda su zato vještice izjavljivale da se sabat održavao na veoma udaljenim mjestima jer je bilo vjerojatnije da će im suci povjerovati ako kažu da nisu

⁹⁷ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 611.

⁹⁸ Isto, str. 1202.

⁹⁹ R. Mandru, *Opsednutost đavlom i vradžbine u XVII veku*, str. 32.

¹⁰⁰ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 477.

poznavale nikoga od ostalih sudionika. Možemo samo nagađati bi li došlo do tolikih masovnih suđenja vješticama da nije postojao element sabata.

5.4. Spolni odnos s vragom

Stereotipna slika vještice pretpostavljala je da one imaju spolne odnose s vragom ili demonima, a tu su predodžbu afirmirali skolastičari, osobito Toma Akvinski. Oni su riješili problem tjelesnosti demona te su potvrdili da, iako su demoni duhovi, oni mogu načiniti muško ili žensko tijelo i tako općiti s muškarcima ili ženama. Demoni koji su uzimali tijelo muškarca i općili sa ženama zvali su se inkubi (lat. *incubare*, ležati na nekome), a demoni koji su u tijelu žene spolno općili s muškarcima, nazivali su se sukubi (lat. *succubare*, ležati pod nekim). Tako je skolastika riješila pitanje tjelesnosti demona i dokazala da je moguće da oni imaju spolne odnose s ljudima.¹⁰¹

Stereotip vještice koji se razvijao od 15. stoljeća preuzeo je to skolastičko objašnjenje te je spolni odnos vještica s vragom i demonima postao jedan od pet središnjih elemenata novog, složenog pojma čarobnjaštva. *Malleus maleficarum* posvećuje dosta pažnje tom pitanju i ističe da se posebno žene odaju tom grijehu jer „sve čarobnjačke radnje proistječu iz tjelesne požude koja je u ženama nezasićena.“¹⁰² To je i jedan od argumenata zašto su uglavnom žene vještice, a ne i muškarci.

Vrag je spolno općio s vješticama javno, na sabatu, ili privatno. Obično je tada uzimao obličje čovjeka, muškarca ili žene, no ponekad se pojavljivao u životinjskom obličju. Već spomenuta Madlena Ejmar priznala je da je vrag s njom općio nekoliko puta, uglavnom u obličju srednjovječnog čovjeka, no jednom joj je došao u liku crnog psa s vrlo dugim noktima i prstima i tako legao s njom.¹⁰³

U Hrvatskoj se u pravilu do spolnog odnosa s vragom dolazi na privatnim mjestima, izvan masovnih sastanaka vještica. Obično se to događalo u kućama vještica kada su im muževi bili odsutni. Vrag je preuzimao obličje njihovih muževa i tako općio s njima. Postavljalo se pitanje kako dokazati da je to vrag bio s vješticom u liku njezina muža, a ne njezin muž. Taj su problem ispitivači lako riješili tvrdeći da je vragu spolovilo hladno te su žene to potvrđivale i tako se znalo da je s njima uistinu bio vrag, a ne njihov muž.¹⁰⁴ Kata Kozjak (4.-10. ožujka

¹⁰¹ Isto, str. 87.-89.

¹⁰² H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 151.

¹⁰³ R. Mandru, *Opsednutost đavlom i vradžbine u XVII veku*, str. 30.-31.

¹⁰⁴ T. Hruškovec, *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, str. 67.-69.

1699.) priznala je tako da je „pred Božić imala s vragom odnošaj na postelji kao muž sa ženom, u noći kada je gospodar bio bolestan ležao“¹⁰⁵, a Ana Sirkovic (5. svibnja 1699.) je priznala „da je s vragom dva puta na svojoj postelji sagriješila. Došao je u spodobu njena muža, ali ga je odmah prepoznala „jer mu je bio hladan“.¹⁰⁶

5.5. Hereza vještica

Zbog svih ranije navedenih elemenata, prije svega zbog štovanja vruga i ugovora s vragom, Crkva je smatrala vještice hereticima najgorog tipa, a vještičja je hereza u 15. stoljeću polako počela zamjenjivati valdenšku i katarsku herezu.¹⁰⁷

Hereza je prema crkvenom stajalištu bila zločin što ga čine oni koji stvaraju ili slijede kriva ili nova mišljenja, odnosno takva mišljenja koja su u suprotnosti s vjerskim dogmama. Hereza je u očima Crkve bila najteži zločin za koji su stoga bile predviđene i najteže kazne.¹⁰⁸ Čarobnjaštvo je bilo smatrano najgorom vrstom hereze jer je sadržavalo elemente idolatrije i apostazije, odricanja od vjere, i po tome su vještice bile drugačije od ostalih heretika.¹⁰⁹

Budući da su se pojedinci pri stupanju u vještičju družbu odricali kršćanske vjere i iskazivali odanost vragu umjesto Bogu te sklapali s njime ugovor, zapadali su oni u najgoru vrstu hereze, apostaziju, i stoga ih je trebalo kazniti najgorim kaznama. Dakle, najveći grijeh vještica ležao je prema Crkvi upravo u osporavanju vjere, a ne u maleficijima koje su vještice počinile. Štovanjem vruga oni su kršili Prvu Božju zapovijed te su na taj način oskvrnjivali vjeru, bilo rječju, ugovorom s vragom, ili djelima, maleficiji.¹¹⁰

Vještice su kao apostati formalno prebacivale svoju odanost s Boga i čovječanstva na vruga, glavnog božjeg rivala, i njegove demone, najveće neprijatelje čovječanstva, te su stoga morale biti kažnjene.¹¹¹ Tako shvaćen grijeh i zločin vještica objašnjava zašto je protuheretička inkvizicija počela djelovati i protiv njih. Progoni heretika pripremili su teren za progone vještica.

¹⁰⁵ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 576.

¹⁰⁶ Isto, str. 591.

¹⁰⁷ K. Utz Tresp, „The Heresy of Witchcraft in Western Switzerland and Dauphiné (Fifteenth Century)“, str. 1.

¹⁰⁸ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 92.

¹⁰⁹ K. Utz Tresp, „The Heresy of Witchcraft in Western Switzerland and Dauphiné (Fifteenth Century)“, str. 3.

¹¹⁰ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 197.-199.

¹¹¹ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1202.

6. PROGONI I SUĐENJA VJEŠTICAMA

Spomenuta narodna vjerovanja, fantazije koje su se razvijale dugi niz stoljeća, demonološka literatura i skup povijesnih okolnost, religijske napetost, pravni sustav, glad, neimaština i ostale nesreće koje su pogađale tadašnje stanovništvo Europe, stvorila su plodno tlo za progone vještica koji su započeli u 15. stoljeću i u pojedinim dijelovima Europe potrajali sve do kraja 18. stoljeća. Vješticama se sudilo i ranije, no uglavnom su to bili izolirani slučajevi, a ne organizirana akcija. Prihvatanje nove definicije čarobnjaštva s elementima ugovora s vragom, maleficija, sabata i leta na sabat te spolnog odnosa s vragom omogućilo je masovne progone u pojedinim regijama i lančana suđenja.

Između 1400. i 1700. godine različite su promjene i krize utjecale na brojne aspekte ljudskog života. Klimatske promjene, koje su u jednom periodu izazvale malo tzv. ledeno doba, prouzrokovale su povećanje cijena osnovnih prehrambenih namirnica, propasti žetva i glad. Ratovi i epidemije to su stanje još pogoršali, a reformacija i katolička protureformacija uzrokovale su nesigurnosti na području vjere. Siromaštvo i oskudica, borba za preživljavanje i religijska nesigurnost pružili su plodno tlo na kojem su se mogli učvrstiti vjerovanja u vještice i strah od tajnih vješticijskih sekta. Stvorena je klima straha, zavisti, ljutnje i zabrinutosti oko svakodnevnog preživljavanja, kontekst koji je omogućio suđenje vješticama. Neki događaj koji je ranije smatran nesrećom ili vremenskom nepogodom, sada je povlačio suđenje vješticama te se na njih prebacivala odgovornost i krivnja za tu nesreću.¹¹²

Najčešće se krivnja za progone stavlja na leđa Katoličke crkve i narodnog praznovjerja, no za potpuno objašnjenje tog fenomena treba uzeti u obzir i ostale čimbenike. Tu su prije svega ranije spominjani međususjedski sukobi u malim zajednicama koji su znali rezultirati optužbama za čarobnjaštvo. Feministička teorija smatra progone još jednim od načina na koji se manifestirala represija nad ženama od strane muškaraca i patrijarhalnog društva. Kao objašnjenje se navode i periodična izbijanja halucinogenih gljiva na žitu ili namjerna uporaba halucinogenih droga, strah od gubitka privilegiranog položaja i želja da se određene društvene grupe zadrže u stanju podređenosti, općenita klima straha koja se smatrala karakterističnom za tadašnje društvo, te ljudska, osobito dječja mašta.¹¹³ U pojedinim se krajevima spominju i politički razlozi progona. Optužiti nekoga da je vještica bio je jedan od načina eliminiranja političkih

¹¹² Isto, str. 1211.

¹¹³ J. Bigelow – K. Green, „Does Science Persecute Women? The Case of the 16th-17th Century Witch-hunts“, str. 200., 217.

suparnika.¹¹⁴ Sve to treba uzeti u obzir kada se objašnjava zašto je došlo do suđenja i progona vještica.

Iako se crkvena i svjetovna elita smatraju glavnim pokretačima procesa protiv vještica, često su progoni bili pokretani „odozdo“, tj. od strane lokalne zajednice. Budući da je maleficij dugo bio u središtu suđenja vješticama, zajednica pogođena njime, obično je vršila pritisak na crkvene i svjetovne vlasti da pokrene sudski postupak, a ponekad su ljudi uzimali stvari u svoje ruke i sami spaljivali osumnjičene vještice.¹¹⁵ Vještice su optuživali i progonili njihovi uplašeni, osvetoljubivi i razljućeni sugrađani ili sumještani.¹¹⁶ Rijetko su vlasti same inicirale progone, bez suradnje naroda i to zato što su za suđenja bili potrebni dokazi koje su mogli pružiti samo navodne žrtve zlonamjerne magije, a ostali su trebali posvjedočiti o navodnom sumnjivom ponašanju i lošoj reputaciji osumnjičenih. S druge strane, da nije bilo spremnosti crkvene i svjetovne elite da pokrene sudski aparat, do takvih suđenja možda uopće ne bi ni došlo i oni bi ostali na razini izoliranih slučajeva.¹¹⁷

6.1. Kronologija progona vještica

Prihvatanje pojma čarobnjaštva s elementima ugovora s vragom, maleficija, sabata i leta na sabat te spolnog odnosa s vragom događalo se postepeno. Nisu sve regije i svi društveni slojevi jednako brzo i s jednakim entuzijazmom prihvaćali tu novu definiciju vještica, stoga se i progoni u pojedinim krajevima Europe vremenski ne podudaraju. Europski sudovi sudili su vješticama od ranog 15. pa sve do kasnog 18. stoljeća. Usporedo s jasnijim definiranjem pojma čarobnjaštva i njegovim širenjem, povećavao se i broj suđenja da bi u većini europskih zemalja doživio pad u kasnom 17. i prvoj polovici 18. stoljeća.¹¹⁸

Do progona je najprije došlo u alpskim krajevima Švicarske, Italije i Francuske, a razvio se iz progona heretika, uglavnom valdenga i ostataka katara.¹¹⁹ U Švicarskoj su suđenja

¹¹⁴ B. Ankarloo – S. Clark – W. Monter, *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*, vol. 4, str. 140.

¹¹⁵ U Marmandeu (Francuska) 1453. godine došlo je do velikog pomora pučanstva. Nakon što su vlasti zatvorile ženu koja je osumnjičena da je vještica i da je uzrokovala taj pomor, građani su se pobunili i počeli vikati da u gradu ima još takvih vještica. Organizirali su se u dvije grupe i počeli tražiti vještice po gradu. Uхватili su još deset žena i zatvorili ih kao vještice te su zahtijevali od predstavnika vlasti da ih stave na muka. (V. Bayer, *Ugovor s đavlom, o progonu čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 500.)

¹¹⁶ Midelfort, Erik, „Witch Craze? Beyond the Legends of Panic“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 6, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2011., str. 17.

¹¹⁷ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1212.

¹¹⁸ Isto, str. 187.

¹¹⁹ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 138.

vješticama otpočela oko 1420. godine, a smatra se da su ona potisnula, odnosno zamijenila suđenja hereticima. U tadašnjim optužnicama spominjala se hereza i heretički zločin, no prema zločinima koji su navedeni u optužnici, očito je da je riječ o suđenjima vještica. Vjeruje se da su vještica nazivane hereticima kako bi inkvizitori imali sudsku nadležnost u takvim vrstama suđenja jer je postojala neka vrsta nadmetanja za jurisdikciju između svjetovnih i inkvizicijskih sudova.¹²⁰

Nakon postepenog širenja suđenja vješticama u 15. stoljeću, između 1520. i 1560. godine, suprotno očekivanjima nije se nastavio trend povećavanja, nego je došlo do smanjivanja, gotovo zastoja u progonima. Smatra se da je to bila posljedica protestantske reformacije i širenja humanizma i renesanse. Naime, budući da su katolici i protestanti jedni druge smatrali hereticima, bili su zaokupljeni međusobnim borbama koje su im odvratile pozornost od lova na vještice. A i protestanti su nastojali formulirati vlastite stavove i teorije o vješticama radije nego osloniti se na djela katoličkih demonologa 15. stoljeća.¹²¹

Nakon te epizode suđenja su ponovno otpočela, pa je krajem 16. te u prvoj polovici 17. stoljeća došlo do intenzivnih progona. Većina europskih država doživjela je najveće progone između 1580. i 1630. godine. To se prije svega odnosi na države zapadne i srednje Europe: Francusku, Njemačku, Englesku, Škotsku, Španjolsku itd. Usporedno s povećanjem broja suđenja, došlo je do obnove demonološke literature (Jean Bodin, Martin Del Rio, Nicolas Rémy) i ponovnog tiskanja *Malleus maleficarum*. Razvoj tiska omogućio je širenje takvih djela te je gotovo svaki sudac posjedovao neku od demonoloških knjiga i one su mu pružale smjernice za provođenje suđenja. Inflacija, protureformacija, razdoblja velikih gladi (osobito 1590-ih), kriza proizvodnje, siromaštvo i neimaština sigurno su utjecali na povećanje broja optužbi u tom razdoblju.¹²² Treba napomenuti da je u nekim zemljama tada već došlo do opadanja i prestanka suđenja vješticama. Tako je u Nizozemskoj posljednja vještica spaljen 1608. godine.¹²³

Suđenja su se nastavila i nakon 1630. godine, no njihov se broj postepeno smanjivao i naposljetku su prestajala. Međutim, u zemljama kao što je Mađarska, Hrvatska, Slovenija, Poljska i Švedska, tek tada dolazi do najvećih progona koji vrhunac doživljavaju krajem 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća. To kronološko nepodudaranje posljedica je socijalnih, ekonomskih i političkih uvjeta koji su vladali u određenom području i brzine kojom se složeni koncept

¹²⁰ K. Utz Tremp, „The Heresy of Witchcraft in Western Switzerland and Dauphiné (Fifteenth Century)“, str. 5.-6.

¹²¹ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 187.-188.

¹²² Isto, str. 189.

¹²³ K. Utz Tremp, „The Heresy of Witchcraft in Western Switzerland and Dauphiné (Fifteenth Century)“, str. 7.

čarobnjaštva širio i prihvaćao.¹²⁴ Progoni se u svim zemljama stišavaju nakon sredine 18. stoljeća, javljajući se mjestimično i potpuno nestajući do kraja stoljeća.

6.2. Tko sudi vješticama?

Budući da je zločin vještica i svjetovne (maleficij) i duhovne (ugovor s vragom i odricanje od Boga) prirode, vješticama se sudilo na crkvenim i na svjetovnim sudovima.¹²⁵ Svjetovni sudovi ispočetka su sudili vješticama zbog maleficija, nanošenje štete drugima, dok su se crkveni sudovi usredotočili na teološko shvaćanje prema kojemu vještice sklapaju ugovor s vragom, odriču se Boga i kršćanske vjere te čine različita svetogrдна djela.

Crkveni sudovi sudili su vješticama zbog zločina hereze, odnosno apostazije. Uglavnom su inkvizicijski sudovi bili ti koji su vodili crkvene procese protiv vještica jer su oni bili nadležni za suđenje hereticima, pa stoga i vješticama koje su smatrane apostatima.¹²⁶ Međutim, dolazilo je do sukoba između biskupa i inkvizitora oko toga tko treba suditi vješticama te su u nekoliko navrata pape intervenirale svojim bulama ovlaštujući inkvizitore da pokreću parnice protiv vještica. Tako je papa Eugen IV. 1437. godine ovlastio inkvizitore da po kratkom postupku, bez pridržavanja formalnosti prikladno kazne vještice.¹²⁷ Bulom *Summis desiderantes affectibus* (Žarko želeći) papa Inocent VIII. ovlastio je poimence dva inkvizitora, Heinricha Institoris i Jakoba Sprengera, da progone vještice u Njemačkoj i posebno naglašavajući da su im svećenici i laici dužni u tome pomoći.¹²⁸ Institoris i Sprenger autori su knjige *Malleus maleficarum* i zanimljivo je da u njoj izražavaju mišljenje kako bi svjetovni sudovi trebali suditi vješticama „pod uvjetom da takvo postupanje neće ni na koji način ugroziti očuvanje vjere i spasenja duša“.¹²⁹

Kako su vještice smatrane jednom vrstom heretika, i to najgorom vrstom, bila im je izricana najteža kazna koja se mogla izreći po crkvenom pravu, isključenje iz crkve. Nakon toga bili bi predani svjetovnoj vlasti da ih ona kazni, a takva je presuda zapravo značila smrt na lomači. To izručivanje svjetovnoj vlasti bilo je popraćeno ovim ili sličnim riječima: „Ipak Vas, gospodine suče, ostala službena lica i svjetovnu vlast usrdno molimo da u nametanju pokore bez

¹²⁴ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 189.

¹²⁵ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 320.

¹²⁶ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 116.

¹²⁷ Isto, str. 102., 334.

¹²⁸ *Summis desiderantes affectibus* (1484.), bula pape Inocenta VIII., u: H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 521.-523.

¹²⁹ Isto, str. 391.

opasnosti po njihov život (*tj. život osuđenika*) i bez sakaćenja tijela izvolite u svojoj presudi biti prema njima umjereni i da s njima postupate čovječno i milosrdno.¹³⁰

Svjetojni sudovi u početku su sudili vješticama samo zbog maleficija, no nakon što je prihvaćen novi koncept čarobnjaštva, u optužnicama su se nalazili svi ranije spominjani elementi. Nakon prestanka djelovanja inkvizitora u nekim zemljama (Francuska, Njemačka), parnice protiv vještica vodile su se isključivo na svjetovnim sudovima. Iznimke su bile Španjolska, Portugal i Italija gdje su postojali jaki inkvizicijski uredi koji su bili nadležni za to pitanje.¹³¹

U Hrvatskoj su tri vrste sudova vodile postupke protiv vještica: sudovi slobodnih kraljevskih gradova, županijski sudovi i vlastelinski sudovi pojedinih feudalaca koji su imali „pravo mača“ (*ius gladii*). Na osnovi dostupnih podataka, čini se da crkveni duhovni organi nisu vodili procese protiv vještica u našim krajevima, no crkva je ipak progonila vještice na neizravan način i to kao feudalni zemljišni posjednik s „pravom mača“ (npr. Zagrebački kaptol).¹³²

6.3. Tijek sudskog postupka

Suđenja vješticama održavala su se po pravilima tadašnjeg kaznenog procesa¹³³, no kako je zločin vještica smatran posebnim zločinom, *crimen exceptum*, bile su dopuštene sve vrste zloupotreba od strane sudaca i ostalih službenika uključenih u proces.¹³⁴

Postojale su dvije vrste kriminalne procedure: akuzatorska i inkvizitorska. Prema akuzatorskoj proceduri tužbu je mogla podnijeti svaka privatna osoba, koja je bila povrijeđena čarobnjaštvom. Suđenje je, dakle, bilo inicirano od strane privatne osobe koja je stoga morala i dokazati krivnju onoga koga optužuje. Cijeli je proces bio javan i ako tužitelj nije dokazao krivnju, onda je njemu bilo suđeno zbog lažnog optuživanja i kažnjavan je jednako kao što bi bio kažnjen optuženi da se dokazala njegova krivnja.¹³⁵ Za dokazivanje krivnje koristili su se različiti načini: sud vode, sud usijanog željeza, dvoboj ili zakletva određenog broja svjedoka da je optuženi nevin. Sud vodom bio je dokazni postupak pri kojem bi vješticu svezali užetom oko pasa i bacili je u rijeku ili jezero, dok je drugi kraj užeta držao provoditelj pokusa. Ako bi

¹³⁰ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 102.

¹³¹ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 228.

¹³² V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 255., 285.

¹³³ Najpoznatiji kazneni zakon toga doba bio je *Constitutio Criminalis Carolina* kojeg je na području Svetog Rimskog Carstva uveo car Karlo V. Na području Hrvatske kao običajno pravo vrijedio je zakon *Praxis Criminalis*, poznat i pod nazivom *Ferdinandeja* prema imenu njegova donositelja Ferdinanda III.

¹³⁴ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 2112.

¹³⁵ Isto, str. 5.

vještica plutala na vodi, to je bio znak da je kriva, a ako bi potonula, značilo je da je nevinna te bi povukli uže i izvukli je iz vode. Taj pokus temeljio se na teoriji da voda kao čisti element odbacuje osobu koja je kriva i stoga ona pluta na vodi.¹³⁶ Sud vrućim željezom izvodio se tako da bi optuženi morao u rukama nositi užareni komad željeza, te ako je nevin, njegove rane bi zacijelile u kratkom vremenskom roku. Ishodi ovakvih i sličnih sudova smatrali su se Božjom voljom, Bog je bio taj koji odlučuje o krivnji ili nevinosti optuženog.¹³⁷

Akuzatorska procedura napuštena je između 13. i 16. stoljeća u većini europskih zemalja čija se sudska praksa zasnivala na rimskom pravu. Zamijenila ju je inkvizicijska procedura¹³⁸ prema kojoj više nema privatnih tužitelja, nego su javni tužitelji i suci ti koji pokreću parnicu, vode istražni postupak i donose presudu. Optužba se mogla podići na temelju iskaza dvaju ili više svjedoka, na osnovi iskaza dviju ili više ranije optuženih vještica koje su opteretile osobu o kojoj se radilo ili na osnovi glasina.¹³⁹

Istragu su vodili suci, bilježnici i ostali sudski službenici, a cijeli je proces bio poprilično jednostavan. Prvo se pristupilo prikupljanju dokaza i saslušavanju svjedoka te ispitivanju optužene vještice.¹⁴⁰ Nakon toga bi tužitelj sastavio optužnicu i predao je sucu da donese presudu. Vješticu su zatvorili odmah nakon pokretanja istrage ili nakon što je tužitelj predao optužnicu sucu. Skinuli bi joj svu odjeću i pretražili je ne bi li pronašli kakvu skrivenu čaroliju, a pretraživali su i njezinu kuću u potrazi za dokazima. Gotovo se u svakoj kući moglo pronaći nekih masti i sličnih stvari koje su onda proglašene „čarobnim“ mastima i poslužile su kao dokaz. Tužitelj je gotovo uvijek uspijevaio dokazati jaku sumnju da je optužena osoba vještica i to je bilo dovoljno da se odobri tortura. Stavljenjem vještice na torturu, njezina je sudbina bila zapečaćena jer je većina optuženih priznala sve zločine na torturi ili umrla na mukama. Nakon što bi potvrdila iskaz dan na torturalnom ispitivanju, donijela bi se presuda i njezino izvršenje označilo je kraj cijelog postupka.¹⁴¹

¹³⁶ M. Bailey, *Historical Dictionary of Witchcraft*, str. 130.

¹³⁷ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 855.

¹³⁸ Razlikovati inkvizicijsku proceduru kao posebni oblik sudskog istražnog procesa (inquisition) i inkviziciju kao crkvenu pravosudnu instituciju (officium inquisitionis). Kieckhefer, Richard, The office of inquisition and medieval heresy: the transition from personal to institutional jurisdiction, *The Journal of Ecclesiastical History*, vol. 46, br. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1995., str. 5.

¹³⁹ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 256.; *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 564.; H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 406.

¹⁴⁰ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 564.

¹⁴¹ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 258.-259.

Presudu je izricao sudac, a zatim se čitala javno, obično pred vratima crkve. Najčešće je bilo riječ o smrtnoj kazni jer je zločin vještica bio najveći zločin protiv čovječanstva, stoga su vještice i zaslužile najgoru vrstu kazne.¹⁴² Opće je prihvaćeno mišljenje kako su sve vještice bile žive spaljivane na lomači i točno je da su se u većini europskih zemalja vještice tako kažnjavale, no u pojedinim su zemljama koristili i druge oblike smrtne kazne. U Engleskoj su tako vještice vješali, a u Rusiji su čarobnjacima odrubljivali glavu, dok su vještice¹⁴³ spaljivali na lomači.¹⁴⁴

Ako je kojim slučajem vještica, nakon što je potvrdila iskaz dan na torturi, umrla u zatvoru od posljedica mučenja, njezino se tijelo također spaljivalo na lomači kao primjer drugima. Nekim je vješticama također izricana „blaža“ vrsta smrtne kazne: odrubljen glave, a zatim spaljivanje tijela. Objašnjenje je bilo da su takve kazne izricane kako se ne bi upropastila duša vještice.¹⁴⁵

Osim smrtne kazne postojali su i drugi oblici presuda, koji su bili znatno rjeđi, a u nekim je slučajevima izricana i oslobađajuća presude. Kao primjer navodi se grad Rothenburg ob der Tauber (Njemačka) u kojemu su između 1549. i 1709. provedeni sudski procesi protiv šezdeset i pet ljudi optuženih da su vještice. Dio je optuženih oslobođen optužbe jer se radilo o glasinama koje se nisu mogle dokazati, a za one koji su proglašeni krivim, kazna je bila izgon iz grada. Iznimke su činili jedino troje ljudi koji su pogubljeni.¹⁴⁶ I u Hrvatskoj je u 15. stoljeću bilo sličnih presuda. Dvije su žene optužene za čarobnjaštvo 1486. godine bile protjerane iz Zagreba, pod prijetnjom da će im biti ponovno suđeno ako ih se ponovno zatekne u gradu.¹⁴⁷

Inkvizizijska procedura bila je prihvaćena u većem dijelu Europe, no u pojedinim dijelovima, kao na primjer u Engleskoj, zadržana je akuzatorska procedura u nešto izmijenjenoj varijanti. Izmjena se sastojala u tome da su sada porotnici donosili presudu budući da su ordaliji bili zabranjeni.¹⁴⁸

Vještice su se smatrale zločincima najgore vrste stoga je cijeli postupak trebao biti što jednostavniji i brži. Sudac je trebao što je više moguće skratiti cijeli postupak, uskratiti prigovore i branitelja vještici, spriječiti suvišne rasprave i prepiranja odvjetnika. Bilo je dopušteno koristiti torturu i različite varke kako bi vještica priznala. Jedna od takvih varki bilo je obećanje da će ju

¹⁴² Isto, str. 69.

¹⁴³ Ovdje riječ vještica označava žene vještice, a čarobnjak muškarce. Na drugim mjestima riječ vještica/vještice upotrebljava se kao neutralno značenje za oba spola.

¹⁴⁴ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 335.-336.

¹⁴⁵ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 271.-272.

¹⁴⁶ E. Midelfort, „Witch Craze? Beyond the Legends of Panic“, str. 22.-23.

¹⁴⁷ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 524.

¹⁴⁸ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 564.

pustiti ako sve prizna, a nakon priznanja samo bi je predali drugom sucu da on donese smrtnu presudu.¹⁴⁹ Tako nisu pogazili svoju riječ, a vještica je bila kažnjena.

U procesima protiv vještica dolazilo je do kršenja mnogih pravila kaznenog postupka, no budući da je zločin vještica bio *crimen exceptum*, proceduralne nepravilnosti i kršenja pravila nisu bili samo opravdani, nego i poželjni.

6.4. Tortura

U zemljama gdje se sudilo po pravilima rimskog prava, priznanje krivnje bio je krunski dokaz. Svjedoci su davali informacije i okolnosti maleficija i svjedočili su o glasinama i reputaciji osumnjičene osobe, no tajnost zločina prisiljavala je tužitelja i suce da se usredotoče na dobivanje priznanja od vještice što je bio najsigurniji dokaz počinjenih zločina i preduvjet za donošenje presude. Priznanja su bila važna jer se od vještice očekivalo da imenuje i druge vještice što je otvaralo put novim procesima. Kao najučinkovitije sredstvo dobivanja priznanja koristila se tortura.¹⁵⁰

Prije primjene torture pokušalo se dobiti priznanje od vještice tako što bi je nastojali zastrašiti pokazujući joj sprave za mučenje. Takav način iznuđivanja priznanja nazivao se zastrašivanje ili lat. *territio*. Ako zastrašivanje nije uspjelo, odnosno ako vještica nije priznala, pristupilo bi se mučenju.¹⁵¹

Prije nego bi se započelo s torturom vještici bi obrijali sve dlake s tijela u potrazi za vražjim pečatom. Kako je vražji pečat mogao biti bilo kakav madež, ožiljak, nepravilnost na koži i slično, gotovo uvijek su ga pronalazili. Pečat se tražio tzv. pokusnom iglom koju bi zabadali u tijelo vještice i ono mjesto iz kojeg ne bi potekla krv i koje je bilo neosjetljivo na bol označeno je vražjim pečatom. Krvnik bi ga iščupao i potvrdio pod prisegom da je riječ o pravom pečatu.¹⁵²

Tijelo vještice također se pretraživalo ne bi li se otkrilo skrivaju li se u njemu kakve čarolije. Osobito se spominjala čarolija šutnje zbog koje vještica nije ništa mogla priznati čak ni na najgorim mukama. Jedan od načina da se otkrije je li riječ o takvoj čaroliji bilo je plakanje, odnosno test suza. Naime, vjerovalo se da vještice ne mogu plakati i to je bio jedan od načina provjere je li neka osoba vještica. Suci su trebali obratiti pozornost može li vještica plakati u njihovoj prisutnosti ili samo pod mukama. Ako vještica nije mogla plakati u prisutnosti sudaca,

¹⁴⁹ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 414.-415.

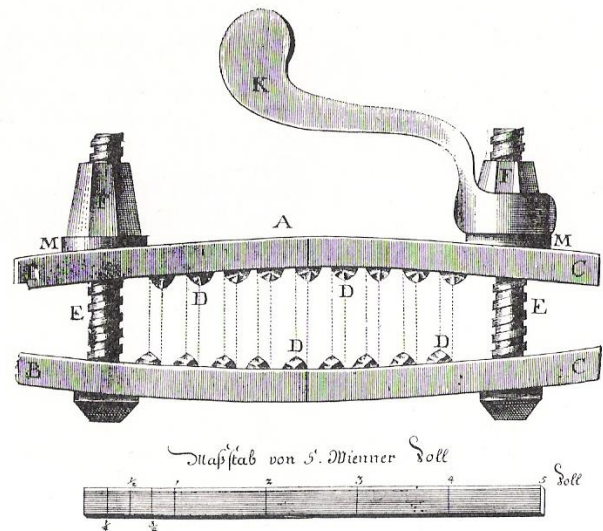
¹⁵⁰ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 204.

¹⁵¹ T. Hruškovec, *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, str. 104.; V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 262.

¹⁵² Isto, str. 105.-106.; V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 153.

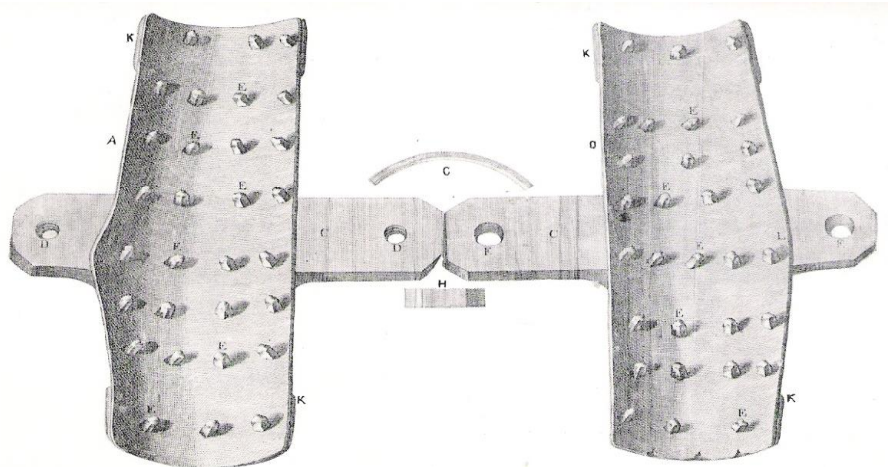
bez obzira koliko ju oni preklinjali, to je bio očit znak da je kriva. Trebalo se paziti da vještice ne namažu oči slinom kako bi se činilo da plaču jer to je bila samo jedna u nizu njihovih varki. Vrag je također često bio prisutan mučenju i branio je vještici da prizna bilo što.¹⁵³

Nakon što bi se pregledalo tijelo vještice, pristupilo se torturi. Najprije se kretalo s najblažim oblicima torture. Jedan od njih bio je „vezivanje ruku“. Vještici bi vezali ruke tankim konopcem jednim krajem pričvršćenim za pod, dok je drugi kraj povlačio krvnik. Na takav način su se stezale ruke vještice i tanak joj se konac urezivao u meso. Stiskanje palčeva između dviju metalnih pločica koje su se stezale pomoću vijaka, bio je još jedan od tih lakših oblika torture (Slika 6.). Vještice koje su

Slika 6. Instrument za mučenje stiskanjem palčeva (tzv. praška tortura)

pretrpile spomenute muke te i dalje ostajale pri tvrdnji da su nevine stavljale su se sada na daljne, teže muke. Poznata je bila tzv. španjolska čizma koju su činile dvije željezne sare postavljene čavlima s unutrašnje strane. Sare bi se stavljale oko goljenica nogu i stezale vijcima pri čemu bi se čavli zabijali u meso vještice. Kako bi muke bile veće, krvnik je čekićem udarao po sarama (Slika 7.).¹⁵⁴

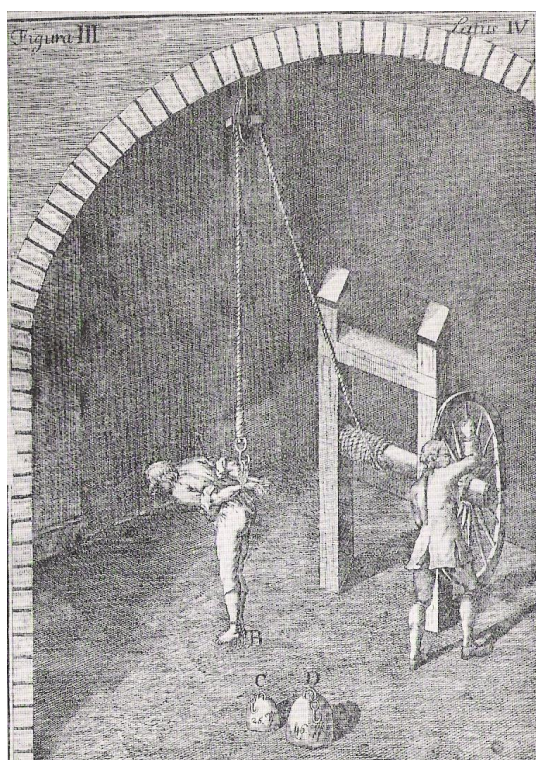

Slika 7. Španjolska čizma

¹⁵³ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 441.-443.

¹⁵⁴ T. Hruškovec, *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, str. 106.-108.

Neki od najtežih oblika torture bili su dizanje na koloturu i istežanje na ljestvama (*scalae, lojtre*). Pri dizanju na koloturu vještici bi užetom svezali ruke iza leđa, na noge bi joj stavljali utege te bi zatezali uže i podizali tijelo u zrak (Slika 8.). Kod *ljestava* je princip bio sličan, samo bi sada tijelo položili na ljestve prislonjene o zid, ruke bi svezali za gornju prečku, a noge užetom koje se namatало na vijak. Okretanjem vijka zatezalo se uže i rastezalo tijelo vještice što je dovodilo do strašnih bolova i ozljeda (Slika 9.).¹⁵⁵ Dakako, spomenuti načini nisu bili jedini načini mučenja, postojali su i brojni drugi: konjić, stolac postavljen željeznim šiljcima itd.

Slika 8. Mučenje podizanjem
na koloturu

Slika 9. Mučenje istežanjem
na ljestvama

Pri torturalnom postupku nije se poštivalo pravilo prema kojem se osoba može samo jednom staviti na torturu. Sudske komisije vješto su zaobilazile to pravilo tako što bi ponovno stavljanje na torturu objasnili kao nastavak torture. Nikakvih ograničenja nije bilo te je vještica mučena onoliko dugo dok nije priznala ili dok se ispitivači nisu umorili, a mnoge su osobe i umrle nakon ili tijekom torture.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Isto, str. 108.-109.

¹⁵⁶ V. Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 265.

Iako je tortura korištena kako bi se dobilo priznanje, tako dobiveno priznanje nije bilo legalno, nego je vještica nakon skidanja s mučila morala dobrovoljno potvrditi iskaz dan na torturi. Postojao je zakonski rok od jednog dana koji je morao proći između prekida torture i dobrovoljnog potvrđivanja iskaza danih na torturi. Međutim, iz sudskih se zapisnika vidi da taj vremenski rok nije poštivan, nego su od vješticama odmah nakon skidanja s mučila tražili da potvrde iskaze što su one gotovo automatski činile. Povlačenje iskaza samo je značilo ponovno korištenje torture, mada je i tu postojalo pravilo da se vještica, ako povuče iskaz, ne smije ponovno staviti na mučila ako nisu nađeni novi dokazi.¹⁵⁷ Iako je velik broj priznanja dobiven tijekom torture, postojale su osobe koje su priznale da su vještice i da su počinile strašne zločine bez ikakve prisile i iznuđivanja.

Suci su osobito morali biti oprezni i pridržavati se mjera opreza kako ih vještica ne bi začarala i tako bila oslobođena. Savjetovalo im se da ne dopuste vještici da ih dodiruje, osobito golim rukama i dlanovima, da uvijek oko vrata nose sol posvećenu na Cvjetnu nedjelju, blagoslovljeno bilje i svetu vodu te da izbjegavaju pogled vještice.¹⁵⁸

6.5. Socijalna i spolna slika progona vještica

Sudski zapisi na mukama, zapisi o ispitivanju optuženih vještica i ostali izvori važni za proučavanje progona vještica uglavnom ne donose informacije o starosti i socijalnom položaju optuženih, stoga je teško stvoriti preciznu socijalnu sliku progona. Spolna slika progona ne nailazi na takve probleme budući da se spol optužene osobe lako može saznati iz dostupne dokumentacije.

Iako su izvori poprilično nejasni i u većini slučajeva zanimanja nisu uvrštena u sudske spise, čini se da je najviše vještica dolazilo iz donjih, najsiromašnijih slojeva društva. Među žrtvama progona moglo se naći pripadnike svih društvenih slojeva, od političkih vođa, sveučilišnih profesora, svećenika i opatica, pa do prostitutki i luralica. Međutim, najveći je broj optuženih dolazio iz nižih i siromašnijih društvenih slojeva.¹⁵⁹

Većina osoba koje su osumnjičene ili koje su pogubljene kao vještice bile su žene. One su činile 80% svih optuženih i pogubljenih vještica, no zbog toga ne treba govoriti o progону vještica kao o progону žena. Ne treba ni zanemarivati broj muškaraca koji su pogubljeni kao

¹⁵⁷ Isto, str. 266.-267.

¹⁵⁸ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 442.-443.

¹⁵⁹ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1054.-1055.; V. Bayer, *Ugovor s đavлом, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, str. 177.

vještice jer su u nekim regijama upravo muškarci bili ti koji su činili većinu optuženih. Osobito se to odnosi na baltičko područje i Skandinaviju. U Rusiji su suci i vještaci identificirali socijalne kategorije koje su sklonije prakticiranju magije, a kako je bilo više muškaraca nego žena koji su popunjavali te uloge, oni su bili izloženi većem riziku i činili su većinu optuženih vještica.¹⁶⁰

Definicija čarobnjaštva i vještice pretpostavlja spolno neutralni okvir koji uključuje osobe obaju spolova. Nema ništa u definiciji vještice što bi isključivalo muškarce i odnosilo se isključivo na žene.¹⁶¹ I muškarci i žene mogli su biti optuženi za zločin čarobnjaštva, no zbog socijalnih i kulturnih očekivanja optuživane su bile uglavnom samo žene.¹⁶² Posebno su bile ranjive starije žene i udovice jer nisu imale koga da ih brani i da se zauzme za njih.¹⁶³

Žene su smatrane nemoćnim i socijalno podređenim osobama pa su se inferiornije stvari pripisivale njima, odnosno povezivale su se s njima. Postoji teorija da su žene na taj način, kroz zločin čarobnjaštva, izražavale svoju agresiju. Naime, žene su za razliku od muškaraca nesklone otvorenoj agresiji te naginju prikrivenoj agresiji i koriste indirektna sredstva za njezino iskazivanje. Dok su muškarci izražavali agresiju i rješavali sukobe fizičkom borbom, žene su to činile koristeći različite otrovne napitke, rituale i sl. Jedan od razloga zašto su žene sklonije prikrivenoj agresiji jest taj što su one slabije od muškaraca, niže su, lakše i imaju manje mišićne mase. Te biološke razlike produbile su se odgojem jer su se dječaci učili boriti, koristiti različito oružje i specijalizirali su se za lov i fizičku borbu. Žene su bile svjesne tih nedostataka u odnosu na muškarce i zbog toga se vjerovalo da su sklonije služiti se magijom i postati vještice. Ranije se govorilo o sredstvima za nanošenje maleficija te se govorilo o vjerovanju u moć izgovorene ili pisane riječi. Žene su smatrane verbalno nadarenijima od muškaraca stoga se to sredstvo nanošenja štete (riječi) povezivalo isključivo s njima.¹⁶⁴

Maleficij se većinom događao u „ženskom prostoru“ i uglavnom je bio povezan s tzv. ženskim poslovima: porođaj, podizanje djece, upravljanje kućanstvom, briga za pripremanje hrane, narodna medicina itd. Žene su bile zadužene za mužnju krava koje su najednom ostale bez

¹⁶⁰ Kivelson, Valerie A., „Male Witches and Gendered Categories in Seventeenth-Century Russia“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 45, br. 3, Cambridge University Press, Cambridge, 2003., str. 606.-607.

¹⁶¹ De Blécourt, Willem, „The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period“, *Gender & History*, vol. 12, br. 2, Blackwell Publishing Inc., UK, 2000., str. 294.

¹⁶² E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 49.

¹⁶³ W. De Blécourt, „The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period“, str. 301.; *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 408.

¹⁶⁴ E. Bever, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, str. 52.-55.

mlijeka ili koje su misteriozno umirale. One su pripremale hranu koja je bila otrovana i čistile kuću metlama na kojima se letjelo na sabat. Sva su štetna djela vještica izvođena u tajnosti, stoga se pretpostavljalo da ih izvode osobe koje nemaju fizičku snagu ni ekonomsku moć. Osobine kao što su tajnost, pokvarenost i seksualna neutaživost pripisivale su se ženama i taj je stereotip izražavan u tadašnjim poslovicama i knjigama.¹⁶⁵

Sve su se spomenute karakteristike žena ujedno pripisivale i vješticama, a najbolje se to vidi u *Malleus maleficarumu*. Institoris i Sprenger navode kako su žene sklonije postati vještice iz nekoliko razloga. One su sklonije brže sumnjati u vjeru i brže je se odricati te im vrug zato pristupa radije nego muškarcima. Po svojoj su prirodi povodljivije i lakše primaju sugestije. Budući da nemaju fizičke snage, a imaju hitar jezik, u čarobnjaštvu nalaze lak način da se tajno osvete. One nisu samo tjelesno nego su i duhovno slabije od muškaraca i podložnije tjelesnoj strasti iz koje proizlaze najveće nevolje. Ta dvojica dominikanaca navela su još brojni druge nedostatke žena te zaključili sljedeće: „Sve čarobnjačke radnje proistječu iz tjelesne požude koja je u ženama nezasitna. (...) 'Postoje tri stvari nezasitne, i četvrta koja ne kaže: *Dosta!*', naime, usta maternice.“¹⁶⁶ Oni zato smatraju da je stoga ispravnije čarobnjaštvo nazivati herezom vještica, a ne herezom čarobnjaka, jer se ime izvodi iz onih koji se u većoj mjeri bave time.¹⁶⁷

Definicija čarobnjaštva sama po sebi nije se odnosila isključivo na žene i isključivala muškarce iz optužbi za taj zločin. No stereotipna slika vještica pripisivala je vješticama brojne osobine koje su se smatrale isključivo ženskim osobinama, zbog čega su žene bile u većoj opasnosti od optužbe za zločin čarobnjaštva. Osim toga, i žene su prihvaćale tu stereotipnu sliku te su i same priznavale da su vještice, bez upotrebe torture, a kao svoje suučesnice u zločinu većinom su imenovale druge žene, rijetko kada muškarce.¹⁶⁸

¹⁶⁵ *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, str. 1202.

¹⁶⁶ H. Institoris – J. Sprenger, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, str. 151.

¹⁶⁷ Isto, str. 142.-151.

¹⁶⁸ W. De Blécourt, „The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period“, str. 294.

7. ZAKLJUČAK

Nova vjerska povijest nastoji nas upoznati s vjerovanjima i prakticiranjem vjere običnog kršćanina koji je živio u prošlost. Ona se ne bavi pitanjem istinitosti onoga što ljudi vjeruju, nego je zanima zašto su ljudi nešto, u ovom slučaju vještice, smatrali stvarnim i u kojoj je mjeri to vjerovanje u stvarno postojanje vještica utjecalo na njihovo djelovanje. Vještice su za ljude u kasnom srednjem i ranom novom vijeku bile stvarne, opasnost od njih nije bila imaginarna te nam nesreće i zlodjela koja su se pripisivala vješticama otkrivaju njihove strahove i mentalitet. Živeći u svijetu u kojem su nesreće česte i napadaju ljude sa svih strana, ljudi su se osjećali nemoćno, te je pripisivanje nesreća ljudskim uzrocima, djelovanju vještica, smanjivalo taj osjećaj bespomoćnosti. Protiv prirodnih sila nije se moglo ništa učiniti, ali vještice su se mogle progoniti, osuđivati i spaljivati.

Vještice nisu izum Katoličke crkve niti su izum srednjeg vijeka. Vjerovanje u vještice, osobe koje posjeduju magične moći i tako čine natprirodna djela, ostalim ljudima nemoguća, ima dugu tradiciju u povijesti ljudskog roda. Stoljećima prije formiranja kršćanske vjere, ljudi su vjerovali u vještice, tražili od njih pomoć i kažnjavali ih kad bi nešto pošlo po zlu. Među narodom su dugo postojale predodžbe o vješticama koje sišu krv novorođenčadi, pripremaju različite napitke i utječu na vremenske prilike. Međutim, iako su te predodžbe postojale i ranije, u 15. stoljeću nastupit će promjena jer će se predodžbama o maleficiju, koji je dugo vremena bio središnji element čarobnjaštva, pridodati i predodžbe o vješticama kao izvršiteljima vražjih djela.

Kraj kasnog srednjeg vijeka i rani novi vijek razdoblje je oblikovanja složenog koncepta čarobnjaštva koji se temeljio na pet najvažnijih elemenata. Već spomenutom maleficiju te elementima koji su povezivali vještice s vragom: ugovor s vragom, sabat, let na sabat i spolni odnos s vragom. Bilo je tu dakako regionalnih razlika i specifičnosti, no spomenuti elementi činili su jezgru koncepta čarobnjaštva.

Takvo poimanje čarobnjaštva imalo je korijen u narodnom vjerovanju i teološki formiranoj slici vještica. Kako su elementi koji povezuju vještice s vragom bili oblikovani u krilu Crkve, djelovanjem teologa i autora demonološke literature, trebalo je proći određeno vrijeme da bi oni bili prihvaćeni od strane šire javnosti, odnosno puka. Demonološka literatura, tisak, sveučilišta, propovijedi svećenika i glasine koje su širili svjedoci suđenja vješticama najvažniji su načini na koji se postiglo.

Kada govorimo o progonima i suđenjima vještica ne smijemo smetnuti s uma da je velik broj tadašnjih ljudi vjerovao da vještice uistinu postoje i da su one stvarno počinile sve zločine

zbog kojih ih se optužuje. Optužiti neku osobu da je začarala kravu da ne daje mlijeko tada nije smatrano ludošću jer su bile poznate brojne slične optužbe. Budući da je vrag dao vješticama gotovo bezgraničnu moć da ljudima čine zlo, one su bile savršeni krivci za brojne nevolje koje su pogadale ljude. Vještice su bile krive za zlo nanešeno ljudima, bilo da je riječ o tuči koja je uništila vinograde ili djetetu koje je umrlo u kolijevci. Nemoć koja se javljala u slučaju vremenskih nepogoda koje su uništavale polja i vinograde i strah koji je bio posljedica toga, sada je zamijenjen strahom od vještica i vraga protiv kojih čovjek može djelovati. Zaštitna funkcija pridavala se uglavnom posvećenim i blagoslovljenim stvarima: svetoj vodi, blagoslovljenoj soli, križu, molitvama itd.

Sudski postupak protiv vještica vodili su u početku crkveni i svjetovni sudovi, no kasnije su ti procesi gotovo u potpunosti potpali pod jurisdikciju svjetovnih sudova. Iznimke su bile Italija, Španjolska i Portugal gdje je postojala dobro organizirana inkvizicijska služba. Iako su procesi u načelu vođeni po pravilima o kaznenom postupku, nepridržavanja i kršenja zakonskih odredbi bila su česta pojava. Osobito se to odnosi kad je riječ o pravilu da se osoba ne smije staviti više puta na torturu i kada je riječ o vremenskom roku koji je morao proći između skidanja optužene vještice s mučila i dobrovoljnog potvrđivanja iskaza danog pod torturom.

Crkva je vještice smatrala hereticima najgore vrste: apostatima, otpadnicima od vjere. Njihov je zločin bio najveći jer su se okrenule protiv Boga i ljudi, stoga je zaslužio i najtežu kaznu: ekskomunikaciju i smrt na lomači. Uvriježeno je mišljenje da su sve vještice pogubljene tako što su žive spaljene na lomači. Međutim, u nekim im je dijelovima Europe izrican drugačiji oblik smrtne kazne: vješanje ili odrubljivanje glave. Također, postojali su gradovi koji su vješticama dosuđivale kaznu u obliku progona iz grada.

Kada se govori o slojevima društva i spolu kojem su pripadale optužene vještice, zaključuje se da je većinom riječ o siromašnim ženama iz nižih slojeva društva. To dakako ne znači da ljudi iz ostalih društvenih slojeva nisu bili optuživani ili da su muškarci bili pošteđeni takvih optužbi. Međutim, činjenica je da su žene činile većinu spaljenih vještica. Zanimljiva su objašnjenja koja povezuju žene s vješticama, osobito vjerovanje da je to način na koji žene izražavaju svoju agresiju jer su fizički slabije od muškaraca te se služe takvim tajnim, magičnim sredstvima. Pripisivanje istih osobina ženama i vješticama dovelo je do njihovog izjednačavanja, no bilo bi netočno govoriti da su progoni vještica bili progoni žena: žene nisu progonežene zato što su žene, nego zato što su smatrane vješticama.

8. POPIS PRILOGA

1. Slika 1. Vještice pripremaju čaroliju za uzrokovanje jake oluje kuhajući zmije i druge sastojke. Ulrich Molitor, *De Laniis er phitonicis mulieribus*, 1489.
Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition, Richard Golden (ur.), ABC-Clio, Santa Barbara 2006., str. 1185.
2. Slika 2. Pisani ugovor između Urbaina Grandeira i vraga (Loudun, 1643.), str. 868
Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition, Richard Golden (ur.), ABC-Clio, Santa Barbara 2006., str. 868.
3. Slika 3. Žena sklapa ugovor s vragom (bakrorez iz 1693.)
Bayer, Vladimir, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb 1969.
4. Slika 4. Vještica leti na sabat na jarcu
Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition, Richard Golden (ur.), ABC-Clio, Santa Barbara 2006., str. 447.
5. Slika 5. Jan Ziarnko: Sabat
Roper, Lyndal, „Witchcraft and the Western Imagination“, *Transaction of the Royal Historical Society (Sixth Series)*, br. 16, Cambridge University Press, Cambridge 2006., str. 118.
6. Slika 6. Instrument za mučenje stiskanjem palševa (tzv. praška tortura)
Bayer, Vladimir, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb 1969.
7. Slika 7. Španjolska čizma
Bayer, Vladimir, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb 1969.
8. Slika 8. Mučenje podizanjem na koloturu
Bayer, Vladimir, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb 1969.
9. Slika 9. Mučenje istezanjem na ljestvama
Bayer, Vladimir, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb 1969.

9. POPIS LITERATURE

1. Ankarloo, Bengt – Clark, Stuart – Monter, William, *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*, vol. 4, The Athlone Press, London 2004.
2. Bailey, Michael, *Historical Dictionary of Witchcraft*, The Scarecrow Press Inc., Lanham, Maryland 2003.
3. Bailey, Michael, „The Meanings of Magic“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 1, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2006., str. 1.-23.
4. Bayer, Vladimir, *Ugovor s đavlom: procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zora, Zagreb 1969.
5. Bever, Edward, *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*, Macmillan Distribution Ltd., New York 2008.
6. Bigelow, John – Green, Karen, „Does Science Persecute Women? The Case of the 16th-17th Century Witch-hunts“, *Philosophy*, vol. 73, br. 284, Cambridge University Press, Cambridge 1998., str. 195.-217.
7. Božić Bogović, Dubravka, *Bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija od Bečkog rata do Požarevačkog mira (1683.-1718.)*, doktorska disertacija, Zagreb 2009.
8. De Blécourt, Willem, „The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period“, *Gender & History*, vol. 12, br. 2, Blackwell Publishing Inc., UK 2000., str. 287.-309.
9. Delimo, Žan, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, Prosveta, Novi Sad 1993.
10. *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Richard Golden (ur.), ABC-CLIO, Santa Barbara 2006.
11. Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber, Zagreb 1996.
12. Herzig, Tamara, „Witches, Saints, and Heretics: Heinrich Kramer's Ties with Italian Women Mystics“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 1, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2006., str. 24.-55.
13. Hruškovec, Tomislav, *Đavlu zapisane: o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, Imprime, Zagreb 1998.
14. Institoris, Heinrich – Sprenger, Jacob, *Malleus maleficarum: Malj koji ubija vještice*, Stari grad, Zagreb 2006.

15. Kieckhefer, Richard, „Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 1, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2006., 79.-108.
16. Kieckhefer, Richard, „The office of inquisition and medieval heresy: the transition from personal to institutional jurisdiction“, *The Journal of Ecclesiastical History*, vol. 46, br. 1, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 1.-16.
17. Kivelson, Valerie A., „Male Witches and Gendered Categories in Seventeenth century Russia“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 45, br. 3, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 606.-631.
18. Kolendić, Petar, „Vještice u Šibeniku XV. vijeka“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, JAZU*, knj. XXVI, sv. 2, Zagreb 1928., str. 358.-372.
19. Mandru, Robert, *Opsednutost đavlom i vradžbine u XVII veku*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1988.
20. Midelfort, Erik, „Witch Craze? Beyond the Legends of Panic“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 6, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2011., str. 11.-34.
21. Roper, Lyndal, „Witchcraft and the Western Imagination“, *Transaction of the Royal Historical Society (Sixth Series)*, br. 16, Cambridge University Press, Cambridge 2006., str. 117.-141.
22. Tkalčić, Ivan Krstitelj, „Parnice proti vješticama u Hrvatskoj“, *Rad JAZU*, br. 103, Zagreb 1891., str. 83.-116.
23. Utz Tresp, Kathrin, „The Heresy of Witchcraft in Western Switzerland and Dauphiné (Fifteenth Century)“, *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 6, br. 1, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2011., str. 1.-11.